

Mistä johtuu, että joidenkin oppilaiden kohtaloksi ovat koituneet huonot opettajat? Miksi taas jotkut onnistuvat saamaan hyvän opettajan? Eikö hyvä opettaja ole kaikkien oikeus, ja eikö hyvän opettajan pitäisi olla opettajankoulutuksen takuvarma tuote?

Mikäli tuote ei ole kelpo, onko vika valittavassa aineksessa, koulutuksessa vai molemmissa? Opettajan ammatti viehättää monia ainakin selkeytensä takia. Opettajan ammatissa kohdataan kuitenkin muuta kuin selkeyttä ja ennustettavuutta, enemmänkin epämääräisyyttä ja erilaisuutta. Riittääkö valintakriteeriksi pelkkä pyrkijän valintakoosteessa kertoma oma innokkuus ja halu? Vai tarvitaanko jotakin muuta, perustellumpaa?

Kirjan artikkeleissa tarkastellaan opettajankoulutuksen opiskelijavalintoja useasta näkökulmasta. Kaikki kirjoittajat kuitenkin puhuvat nykyistä teoreettisemman valinnan puolesta: muuttunut maailma vaatii uudenlaiset valintamenetelmät. Mitä perustellumpi ja analysoidumpi valintatilanne on, sen vähemmän sattumalla on sijaa valinnoissa. Artikkeleissa rakennetaan pohjaa opiskelijavalintojen jäntevöittämiseksi. Artikkelit sisältävät myös aitoja esimerkkejä siitä, miten ammatinvalinta kangertelee ja millaisia koukeroita opettajankoulutukseen kuuluu.

Kirja on suunnattu niin valinnoista ja opettajankoulutuksesta vastaaville kuin niistä kiinnostuneille. Se antaa ajattelemisen aihetta jo työssä oleville opettajille ja opettajankouluttajille. Teos sopii hyvin materiaaliksi opettajaksi opiskeleville, sillä siitä saa aineksia ammatti-identiteetin rakentamiseen. Opettajien rekrytoinnista vastaaville rehtoreille kirja antaa näkökulmia päätöksentekoa varten.

www.ps-kustannus.fi
K38.4

Kansi: Anni Hintsala ja Marja Junnila

ISBN 978-952-451-184-1

9 789524 511841

OPETUS
2000

PEKKA RÄIHÄ &
TIINA NIKKOLA (toim.)

Sattumia vai osumia?

8
PS-KUSTANNUS

PS-KUSTANNUS

PEKKA RÄIHÄ - TIINA NIKKOLA (toim.)

Sattumia vai osumia?

Opiskelijavalintojen olemuksen määrittelyä

OPETUS
2000

PEKKA RÄIHÄ & TIINA NIKKOLA (toim.)

Sattumia vai osumia?

Opiskelijavalintojen olemuksen määrittelyä

Sisällys

Muutama sana kirjasta	7
TIINA NIKKOLA & PEKKA RÄIHÄ Opettajan työn analyysi opiskelijavalintojen perustaksi	9

Luku 1: Millaiseen työhön valitaan?	23
--	-----------

PEKKA A. KOSONEN Valintakokeet – hallintoa ja tekniikkaa vai tutkimuspohjaista asiantuntemusta?	25
---	----

SAKARI SUUTARINEN Kansalaiskasvatuksen paluu haastaa opettajankoulutuksen	43
---	----

Luku 2: Keitä pitäisi valita?	59
--	-----------

TIINA NIKKOLA Ristiriitojen kohtaaminen opettajankoulutuksen ja opiskelijavalintojen haasteena	61
--	----

Kustantajan yhteystiedot

PS-kustannus

PL 303 Aatoksenkatu 8 E
40101 Jyväskylä 40720 Jyväskylä

Asiakaspalvelu

puhelin: (014) 3370 070
faksi: (014) 3370 071
Internet: www.ps-kustannus.fi
sähköposti: asiakaspalvelu@ps-kustannus.fi

Tuottaja: Pekka Santalahti
puhelin: (014) 3370 077
sähköposti: pekka.santalahti@ps-kustannus.fi

Kustannustoimittaja: Mirva Kiviaho ja Pirjo Peura
Kansi: Anni Hintsala ja Marja Junnila
Taitto: Marja Junnila

© Tekijät ja PS-kustannus

PS-kustannus
Opetus 2000

ISBN 978-952-451-184-1

WS Bookwell Oy
Juva 2007

EEVA KALLIO

Aikuisen ajattelun taidot ja valintakokeen haasteet 107

PEKKA RÄIHÄ

Minua ei olisi pitänyt valita opettajankoulutukseen 121

Luku 3: Miten voisi valita? 159

TUULA LAES

Opettajankoulutuksen valintahaastattelu
kommunikaatioteoreettisessa tarkastelussa 161

LAURI KEMPPINEN

Ihannhakijan muotokuva
– epävirallinen valintakoe keskustelu
ja opettajuuteen liitetyt uskomukset 185

PEKKA RÄIHÄ

Vakava-hanke mahdollistaa opettajan
ammattiin aiempaa laajemman rekrytointipohjan 229

Kohti osumia – yhteenvetoa 247

Kirjoittajat 249

Muutama sana kirjasta

Tämä kirja on keskustelupuheenvuoro opettajankoulutuksen valinnoista, opettajan työstä, opettajaksi sosiaalistumisesta ja opettajaksi opiskelusta. Kirjan tarkoituksena on arvioida opettajan ammatin piileviä rakenteita erityisesti opiskelijavalintojen perustoja pöyhimällä. Vaikka kirja on lähtökohdiltaan teoreettis-analyttinen, sen käsittelemät aiheet kumpuavat opettajan työn arjesta ja ongelmista.

Kirja on tarkoitettu keskustelun avaukseksi ja virittämiseksi sellaiseen koulusta käytävään keskusteluun, joka on toistaiseksi jäänyt paitsioon. Esimerkiksi opettajankoulutuksen saanutta pidetään automaattisesti opettajan työn kaikkien ongelmien taitavana ratkaisijana. Mihin tämä käsitys perustuu?

Entä minkälaisia opettajan työn haasteet sitten ovat? Ovatko ne opetukseen liittyviä ja didaktisia vai enemmänkin toisen ihmisen ja erilaisuuden kohtaamiseen liittyviä asioita? Vaikka didaktikalla on toki opettajan työssä merkitystä, näyttää siltä, että opettajankoulutuksen tarjoama didaktinen osaaminen ei yksin auta koulutyön keskeisiä ongelmia ratkaisemaan.

Lähdemme ratkomaan opiskelijavalintojen ongelmaa syvällisemmin kuin pinnallisten ja nopeiden ratkaisujen kautta. Tie ei luultavasti ole helppo eikä nopea. Mutta kun tiedämme, miten kauaskantoisia opiskelijavalintojen vaikutukset sekä yksilö- että yhteiskunnallisella tasolla ovat, voidaan perustellusti kysyä, eikö asiaan olisi syytäkin käyttää aikaa. Kirjan lopussa tehdään tiivis yhdek-

Lauri Kempainen

Ihannehakijan muotokuva – epävirallinen valintakoekeskustelu ja opettajuuteen liitetyt uskomukset

Salamyhkäisyys luo tarpeen epäviralliselle valintakoekeskustelulle

Opettajankoulutuslaitosten opiskelijavalintoja peittää byrokraattiseen asiallisuuteen verhottu salamyhkäisyys. Laitokset ovat hyvin vaitonaisia kaikesta, mitä tulee valintojen todellisiin kriteereihin. Esimerkiksi valintaraatien toiminnasta ja pisteytyksestä ei ole ollut tapana julkaista spesifejä tietoja: valitsijoiden keskenään sopimat menettelytavat ja arvioinnin käytännöt jäävät ainoastaan valintaorganisaation tietoon. Kuten aiemmissa tutkimuksissa (Kempainen 2003) on osoitettu, salaisuuden verhoa ei raoteta edes oikaisu- ja valituspyyntöihin vastattaessa. Kirjallisissa vastineissa viitataan yleensä vain valintakoeoppaassa ilmoitettuihin kriteereihin (esim. soveltuvuus, motivoituneisuus, koulutettavuus) ja todetaan hakijan pisteiden olevan suhteessa muihin samassa tilanteessa arvioitujen hakijoiden kanssa. Arvioinnista ei anneta palautetta hakijoille. Tähän on olemassa syynsä. Valintaorganisaatiot eivät mielellään lisää prosessin läpinäkyvyyttä, sillä avoimuuden luultavasti pelätään vähentävän valintojen luotettavuutta ja kasvattavan raatien työtaakkaa. Siinä ei ole mitään outoa – eiväthän psykologitkaan avaa mittareitaan tutkittaville henkilöille. Vaarana on, että testit konta-

minoituvat ja koehenkilöiden toiminta muuttuu epäautenttiseksi. Valintakokeiden läpinäkyvyyden ja avoimuuden vastapuolena on pelko siitä, että koetilanne muuttuu draamaksi, jossa roolihenkilöt toistavat ennalta laaditun käsikirjoituksen mukaisia vuorosanoja. On selvää, että valintakoeohjeille on kova kysyntä. Kukapa hakija ei olisi kiinnostunut tietämään niistä periaatteista, joilla hänen tulevaisuudestaan päätetään.

Koska valintakoeorganisaatiot eivät tuota valintakoevinkkejä eivätkä edes käy keskustelua tekemistään ratkaisuksista, aihepiiri tarjoaa hyvän kasvualustan perättömille käsityksille ja huhuille. Valintakokeisiin osallistuneet käyvät vilkasta keskustelua kokemuksistaan internetin keskustelupalstoilla. Yksi tärkeimmistä foorumeista näyttää olevan suosittu suomi24.fi (<http://keskustelu.suomi24.fi>), jonka ryhmiin ”opiskelu, opettaminen” ja ”opiskelu, pääsykokeet” voi kirjoittaa rekisteröitymättä sisään palveluun. Viestejä kirjoitetaan siis käytännössä täysin anonyymisti.

Suomi24.fi:ssä käydylle keskustelulle on tyypillistä se, että asialliset kysymykset voivat saada typeriä vastauksia ja toisaalta typeriin kysymyksiin voidaan vastata perusteellisesti ja ihan asiallisesti. Näin valintakoeorganisaation jäsenen näkökulmasta katsoen osa foorumille jätetyistä neuvoista vaikuttaa selvästi harhaan johtavilta ja vääriltä. Tällaisia viestejä kirjoittavista henkilöistä käytetään nimitystä ”trolli”. Joukossa on kuitenkin myös asiallisia viestejä. Kuvatun kaltainen moni-ilmeisyys on hyvin tavallista epäyhtenäisille, kertakäyttöisillä nimimerkkeillä salliville foorumeille. Tilanne poikkeaa harrastajafoorumeista, joissa keskustelijat muodostavat tavallaan heimoyhteisön. Heimoon kuuluu yleensä todellisia asiantuntijoita ja auktoriteetteja, joiden sanaan luotetaan. Harrastajafoorumeiden heimoyhteisö korjaa väärät tiedot ja karkottaa ”trollit”. Sen sijaan Suomi24.fi:n valintakoe keskusteluun on vaikea tuoda sellaisia tosiasioita, joiden nojalla esitettyjä väitteitä voidaan kumota tai tukea. Kirjoittajien viesteissään kuvailemat valintakoe kokemukset, totuudellisuus tai heidän esittämänsä käsitykset ar-

vostelun ”todellisista” perusteista jäävät lukijoiden arvioitaviksi.

Suomi24.fi-sivuston opiskelijavalintakeskusteluun ottaa osaa luultavasti melko pieni joukko kirjoittajia. Tosin nimimerkkien määrästä ei voi päätellä keskustelijoiden määrää, sillä kuka tahansa kirjoittaja voi valita minkä tahansa nimimerkin (siis sama kirjoittaja voi esiintyä usealla eri nimimerkillä tai useampi keskustelija voi käyttää samaa nimimerkkiä). Keskustelusivuja silmäillessä voi silti panna merkille, että muutamat nimimerkit esiintyvät aineistossa taajaan. Yksi aktiivisimmista on nimimerkki ”Jane”. Hän on jättänyt opettaminen-keskustelualueelle 159 viestiä 21.11.2003–1.9.2006 välisenä aikana. Viestien sisällön perusteella Jane opiskelee Savonlinnan opettajankoulutuslaitoksessa. Keskustelun teeman huomioon ottaen ei ole yllättävää, että ”Tuleva ope” on suosittu nimimerkki. Se esiintyy ensimmäisen kerran suomi24.fi:n opettajakeskustelussa 7.9.2003. Syyskuuhun 2006 mennessä viestejä oli jätetty 103 kappaletta. Vaikuttaa siltä, että ”tuleva ope”-nimimerkkiä on käyttänyt useampi kuin yksi henkilö. Syksyllä 2006 foorumilla esiintynyt, ja valintakoevinkkejä antanut ”tuleva ope” kertoi olevansa rovaniemeläinen OKL-opiskelija.

Suomi24.fi:ssä käydylle valintakoe keskustelulla on oma vuosirytmensä. Keväisin keskustellaan yhteisvalinnasta ja valintakokeisiin valmistautumisesta, ja alkukesällä kysellään neuvoja yksilöhaastatteluuun, ryhmätilanteeseen tai muihin valintakoeosioihin. Valintakokeiden jälkeen jaetaan kokemuksia ja jännitetään tuloksia. Tulosten saavuttua verkossa on aina vähän hiljaisempaa: jotkut kertovat menestyksestään, toiset epäonnistumisestaan, ja muutama suunnittelee oikaisupyynnön tekemistä. Kevästä 2006 lähtien monessa viestissä on käsitelty kirjallisessa kokeessa ja esivalintapisteiden laskemisessa tapahtuneita muutoksia. Tämä ns. Vakava-koe sai foorumeilla hyvin ristiriitaisen vastaanoton – saivathan monet useaan kertaan koulutukseen hakeneet huomata olevansa täysin uudessa tilanteessa. Keskustelufoorumi oli hyvä paikka purkaa turhautumista.

Opettajankouluttajan näkökulmasta tämä epävirallinen valintakoe keskustelu¹¹ tuntuu kiinnostavalta, vaikka sen seuraamisesta jää kieltämättä hieman tirkistelyn maku. Toisaalta monia viestejä lukiessa saa sellaisen vaikutelman, etteivät kirjoittajat pistäisi olenkaan pahakseen, vaikka joku valintaorganisaation jäsen nousisi esiin kommentoimaan keskustelua. Pitäisikö meidän opettajankouluttajien tehdä se? Uskaltaisimmeko ryhtyä väittelemään tilanteessa, jossa emme voi suitsia keskustelua? Huomattakoon, että foorumilla voi kuka tahansa esiintyä opettajankouluttajana ja vaikka yleisön saisikin jollakin tavalla vakuutetuksi omasta asiantuntemuksestaan, rajoittaa tietosuoja kommentointimahdollisuuksia. Onko yksittäisen opettajankouluttajan edes sopivaa kommentoida opiskelijavalintoja julkisesti? Kuka lopulta on sopiva vastaamaan koko organisaation puolesta? Ehkä laitosten pitäisi avata omat, kilpailevat valintakoe keskustelusivunsa.

Epävirallinen valintakoe keskustelu hahmottuu tutkimuksen kysymyksenasetteluksi

Keskusteluryhmiin jätettyjä viestejä lukiessa jää pohtimaan, millaisilta valintakokeemme näyttävät ja miltä me itse näytämme anonymien kirjoittajien piirtämän kuvan perusteella. Entä missä määrin keskusteluryhmissä esitetyt neuvot ja vihjeet ovat ”oikeita”, ”tosia”? Pitäisikö meidän ylipäättään olla tietoisia tällaisesta epävirallisesta valintakoevalmennuksesta? Lähtökohtana on kai pidettävä sitä, että epävirallisesta keskustelun olemassaolosta on syytä olla tietoinen, koska sen avulla voidaan tuoda esiin arviointiin ja erityisesti henkilövalintoihin liittyviä ongelmia. Tämän lisäksi epävirallisen tunteminen auttaa henkilövalintoihin osallistuvia näkemään toimintansa vieraassa kontekstissa.

11. Tässä artikkelissa ”epäviralliseksi valintakoe keskusteluksi” nimitetään kaikkia valintakoeorganisaatiosta riippumattomia, opiskelijavalintoja koskevia puheenvuoroja. Käsitteen alle kuuluvat paitsi valintakoevinkit ja neuvot myös kokeisiin liitetyt uskomukset, käsitykset ja hakijoiden omakohtaiset tarinat (ns. todistajalausunnat).

Laajemmin ajateltuna keskustelufoorumien viestit voidaan hahmottaa myös stereotyyppisen opettajuuden representaatioina. Diskurssissa rakennetaan ja toistetaan opettajan ammattiin liitetyjä käsityksiä ja uskomuksia. Näillä käsityksillä saattaa olla yhteys opettajan ammattia kohtaan asetettuihin odotuksiin. Aihepiiriä on kiinnostava tarkastella myös kulttuurintutkimuksen näkökulmasta. Tällöin on luontevaa kysyä, millaista arvomaailmaa tuo diskurssi kantaa mukanaan. Millaisista arvoista, asenteista ja odotuksista valintakoeuskomukset kertovat?

Tässä artikkelissa käsitelty aineisto on kerätty Suomi24.fi ”opettaminen”- ja ”valintakoeet”-keskusteluryhmistä kevään 2004 ja syksyn 2006 välisenä aikana. Viestiketjut ovat syntyneet ilman tutkijan vaikutusta: en esittänyt kysymyksiä tai kommentoinut toisten tekstejä tutkimusaineistoa kerätessäni. Verkkokeskustelua analysoidessa heräsi tarve tarkistaa, missä määrin opiskelijamme tuntevat valintakoeuskomuksia ja millainen on heidän käsityksensä ihannehakijasta. Tätä tarkoitusta varten opiskelija Kimmo Nikkilä keräsi haastatteluaineiston Rauman opettajankoulutuslaitokselta. Nämä haastattelut tuottivat hieman yli kolmekymmentä valintakokeisiin ja opettajuuteen liittyvää uskomusta. Rauman opettajankoulutuslaitoksesta kerättyyn aineistoon viitattaessa käytetään lyhennettä ROKL.

Internetissä käydyssä valintakoe keskustelussa sivutaan monia sellaisia aihepiirejä, jotka jäävät tämän tutkimuksen rajauksen ulkopuolelle. Useissa viesteissä keskustellaan esimerkiksi teoskuulusteluun valmistautumisesta, aikaisemmista kysymyksistä ja opiskelutekniikasta. Varsinkin Turun opettajankoulutuslaitoksen valintakokeisiin valmistautuvia hakijoita näyttää kiinnostavan erityisesti matemaattis-luonnontieteellisen ajattelun testin kysymykset. Sivustolta voi löytää myös Turun OKL:n valintakokeisiin sisältyvään psykologiseen testiin liittyvää keskustelua. Valintakokeiden ryhmätilanteet ovat myös erittäin suosittu keskustelunaihe. Ryhmätilanne keskustelua lukiessa voi helposti havaita, että vies-

tien kirjoittajat ovat erimielisiä siitä, miten tuossa osiossa menestytään. Koska ryhmätilanneaineisto on laaja eikä se kuulu kaikkien opettajankoulutuslaitosten valintakokeisiin, sitä ei käsitellä tässä artikkelissa.

Valintakoeuskomukset ja OKL-heimokulttuuri

Kulttuurintutkimuksen näkökulmasta valintakoeuskomukset, vertaisohjeet, neuvot ja vinkit voivat olla merkkejä yhteiset tavat, normit ja asenteet omaavan yhteisön olemassaolosta. Oili-Helena Ylijoki on osoittanut esimerkiksi sosiaalialan opiskelijoiden kannattavan (julkisesti) hyvin yhdenmukaisia arvoja. Opettajankoulutuslaitoksissa opiskelijat muodostavat yleensä huomattavasti tiiviimmän yhteisön kuin Ylijoen tutkimuksessa esiintyneet tietotekniikan tai kirjallisuustieteen opiskelijat. Niinpä on luultavaa, että myös opettajankoulutuslaitoksissa on oma pienoiskulttuurinsa. (Ylijoki 1998, 132–144.) Opettajankoulutuslaitosten opiskelijat saattavat muodostaa sangen tiiviin akateemisen heimon. Myös valintakoetta voidaan tulkita kulttuurisesta näkökulmasta. Tuolloin sitä pidetään akateemisen heimon initioitumisriittinä, eräänlaisena porttina toiseen maailmaan. Valintakokeesta tulee (heimon jäsenien) yhteinen – ja heitä yhdistävä – kokemus, josta voi olla ylpeä. Sama ilmiö voidaan havaita tietenkin missä muussa yhtenäisessä ihmisyhteisössä hyvänsä. Esimerkiksi puolustusvoimien erikoisjoukkoyksiköissä vaalitaan vielä koulutuksenkin aikana ankaran ja tiukan valintakokeen muistoa. Se on samalla yhtenäisyyden todiste, ylläpitäjä ja luoja.

Jos valintakoeuskomuksia tarkastellaan folkloristisesta näkökulmasta, kiinnitetään huomio niiden mukanaan kantamaan perinteeseen ja tarinaluonteeseen. Ehkäpä valintakoeuskomuksissa on yhteyksiä ns. kaupunkitarinoihin. Juonirakennanalyysi voisi puolestaan tuottaa kiintoisia tuloksia varsinkin internetin keskus-

telupalstoille kirjoitettujen valintakoetarinoiden syvärakenteesta. Ovatko ne selviytymiskertomuksia, jatkuvien epäonnistumisten kronikoita vai peräti sankaritarinoita? Jos tämän tutkimuksen aineistoa tarkastelee historioitsijan silmin, kiinnostuksen kohteeksi nousevat ohjeiden ja neuvojen aatehistorialliset ulottuvuudet. Eräät neuvot näyttävät liittyvän kiinteästi opettajaseminaareissa vaalittuihin ihanteisiin. Voisiko vanha ”seminaarihenki” olla olemassa vielä uskomuksien tasolla?

Edellä luetellut näkökulmat eivät vastaa kysymykseen, ovatko valintakoeuskomukset ja -neuvot hakijoiden kannalta relevantteja. Kannattaako niihin luottaa? Vaikka tässä artikkelissa ei pyritäkään osoittamaan uskomuksia vääriksi tai oikeiksi, voidaan joitakin vastauksia löytää esimerkiksi työpsykologian piirissä saaduista tutkimustuloksista. Kvalitatiivista henkilöarviointia ja valintahaastatteluita on tutkittu 1970-luvun alusta alkaen. Viime aikoina tutkijat ovat kiinnostuneet niistä keinoista ja strategioista, joiden avulla haastateltavat antavat vihjeitä persoonansa soveltuvuudesta kulloiseenkin tehtävään (impression management).

Ihannehakijan ulkoinen olemus on siisti ja asu neutraali

On selvää, että koulutukseen hakijoiden ulkoinen olemus ja ulkonäkö ovat vaikeita keskustelunaiheita valintaorganisaatiolle. Valinnoissa pyritään – ainakin virallisesti – hakijoiden tasapuoliseen ja tasa-arvoiseen kohteluun. Ulkoinen olemus ja ulkonäkö eivät kuulu virallisten arviointikriteerien joukkoon. Vaikka valintakoeorganisaatio tai edes suomalaiset valintakoetutkijat eivät ole kiinnittäneet hakijoiden fyysisen olemuksen merkitykseen juuri lainkaan huomiota, hakijat pohtivat itse tätä aihetta. Uskomuksia kerättäessä ei kysytty erikseen käsityksiä hyvän hakijan tai opettajan ulkomuodosta. Alla olevaan taulukkoon kootut näkemykset ovat

siis spontaanisti syntyneitä. Internetissä käydyssä keskustelussa viitattiin toisinaan opettajalle sopivaan pukeutumiseen; valintako-keisiin pukeutumisesta tai esimerkiksi viehättävän ulkonäön merkityksestä ei käyty keskustelua.

Taulukko 1. Ulkoista olemusta koskevat ohjeet (ROKL:sta kerätty)

Pukeutuminen	Pukeudu neutraaleihin vaatteisiin
	Vältä ylipukeutumista (esim. miehillä puku)
	Valitse istuvat vaatteet
	Polkkatukka ja maripaita
	Älä pukeudu punaiseen, koska se voi herättää aggressioita
	Violetti väri on hyvä, koska se on hillitty
	Älä valitse liian paljastavia tai avonaisia vaatteita
Puhtaus ja olemus	Miesten kannattaa ajaa parta, ettei anna itsestään suttuista vaikutelmaa
	Älä käytä vahvoja meikkejä
	Laita hiukset kiinni
	Peitä tatuoinnit, älä näytä lävistysiäsi

Taulukkoon 1 kootut ulkoista olemusta koskevat neuvot viit- taavat stereotyyppiseen opettajakuvaan. Nämä stereotypiat liitty- vät siihen pitkään uskomusperinteeseen, joka kietoutuu ulkonäön, ruumiinrakenteen ja luonteenpiirteiden oletettuun keskinäiseen yhteyteen. Vaikka tiedemaailma hylkäsikin Emil Kretschmerin ja William Sheldonin typologiat jo kauan aikaa sitten, kansanomai- nen uskomus esimerkiksi lihavien leppoisuudesta elää yhä edel- leen. Niinpä meillä ei ole vaikeuksia ymmärtää Shakespearen Ju- lius Caesarin suuhun laittamia sanoja:

*Let me have men about me that are fat,
Sleek-headed men, and such as sleep a-nights
Yon Cassius has a lean and hungry look;
He thinks too much. Such men are dangerous.*

(Shakespeare, Julius Caesar, Act I, Scene 2)

Suuria sotapäälliköitä kuvataan – varsinkin elämäkerroissa ja muistelmissa – hyviksi ihmistuntijoiksi. Samaan uskomukseen kuuluu, että johtajalla on hyvä vaisto, intuitio paitsi alaistensa myös sotilasoperaatioiden suhteen. Hyvä ja menestyksenkäs johtaja saa toki luottaa intuitioonsa, sillä se vain vahvistaa joukkojen us- koa hänen lähes yliluonnollisiin kykyihinsä. Norman Dixon on todennut klassisessa tutkimuksessa ”On the Psychology of Mili- tary Incompetence” (1975), että sotilaan on uralla menestyäkseen näytettävä sotilailta. Yksinkertainen, mutta lihaksikas ja uhkaavan näköinen henkilö etenee sotilasuralla todennäköisesti paremmin kuin hintelä älykkö, väitti Dixon 1970-luvun puolivälissä. (Dixon 1975, 214–237.)

Amatöörihaastattelijä mieltyy itsensä kaltaisiin haastateltaviin

Intuitiota pidetään psykologien piirissä yleensä henkilöarvioin- nin ongelmana, ei vahvuutena. Esimerkiksi Neil Anderson ja Viv Shackleton (1990) ovat todenneet, että intuitioonsa ja ”ihmis- tuntemukseensa” luottava henkilöarvioija saattaa tehdä arvionsa todellisuudessa ammatinharjoittajiin liitettyjen yleisten stereoty- pioiden tai mielikuvien (Prototype bias), itsensä kaltaisuuden tun- teen (Similar-to-me effect) sekä henkilökohtaisten mieltymystensä (Personal liking bias) varassa. Ensin mainitulla arvioinnin virhe- lähteellä (prototype) tarkoitetaan tilannetta, jossa haastattelijal- la on stereotyyppinen käsitys, ihannekuva, ammattiin soveltuvan

henkilön ulkomuodosta ja olemuksesta. Tällöin itse haastattelu on vain muodollisuus; henkilö tulee valituksi tai karsiutuneeksi jo sisään astuessaan. (Anderson & Shackleton 1990, 64.) Työhönottohaastattelijoiden stereotyyppisinä pidettäviä mieltymyksiä ja odotuksia on tutkittu empiirisesti. Jackson, Peacock ja Holden (1982) pyysivät 132:ta työhönottohaastattelijaa määrittelemään, millainen olisi tyypillinen työntekijä eri ammattialoilla (eri ammatteja oli 15). Tämän jälkeen koehenkilöiden tuli asettaa ihannetyöntekijältä toivotut persoonallisuuspiirteet tärkeysjärjestykseen. Tutkimuksessa kävi ilmi, että eri ammattiryhmillä on selvästi toisistaan erottuvat ihannetyypit. Jackson ym. katsoivat tuloksensa osoittavan, että eri alojen työhönottohaastattelijoilla on työtehtäväsensit stereotyyppiansa ammattiin soveltuvan henkilön persoonallisuudesta. Näin työhönottohaastattelua saatetaan käyttää jonkinlaisena pseudo-persoonallisuustestinä. (Jackson ym. 1982, 1–20; Anderson & Shackleton 1990, 64.)

Anderson ja Shackleton luettelevat artikkelissaan useita (5) 1970-luvulla tehtyjä tutkimuksia, joissa on osoitettu (työhönotto)haastattelijoilla olevan taipumusta suosia itsensä kaltaisia hakijoita. Tästä ilmiöstä käytetään nimitystä ”similar-to-me effect” (Anderson & Shackleton 1990, 64). Käytännössä ilmiö merkitsee sitä, että jotkut haastattelijat suosivat hakijoita, joilla on samanlaisia harrastuksia, mieltymyksiä tai vaikkapa samanlainen sosiaalinen tausta kuin heillä itsellään. Hyvä haastattelijalla on neutraali: hän ei tee johtopäätöksiä ensivaikutelman perusteella eikä anna omine mieltymystensä nousta sovittuja valintakriteereitä tärkeämpään asemaan. Henkilövalintahaastatteluita tutkittaessa on silti havaittu, että haastattelijoiden henkilökohtaisilla eksplikoimattomilla mieltymyksillä saattaa olla suuri vaikutus lopputulokseen.

Ulkonäöllä on merkitystä henkilövalinnoissa

Useat tutkijat ovat olleet kiinnostuneita siitä, onko miellyttävällä ulkonäöllä vaikutusta henkilön pätevydestä tehtyyn arvioon. Jo kolmekymmentä vuotta sitten Landy ja Sigall (1974) toteuttivat tutkimuksen, jossa koehenkilöiden oli luettava viehättäviksi (attractive) ja vähemmän viehättäviksi (unattractive) määriteltyjen naisten hyvä- ja huonolaatuisia esseitä. Koehenkilöiden piti arvioida kirjoittajien älykkyyttä, lahjakkuutta ja kyvykkyyttä. Landy ja Sigall havaitsivat, että ulkonäöllä on vaikutusta etenkin huonosta suorituksesta annettuun arvioon. Kauniiden kirjoittajien huonot suoritukset arvioitiin parempilaatuisiksi kuin vastaavat ”rumien” henkilöiden suoritukset. Kummankin ryhmän laadukkaat suoritukset arvioitiin samantasoisiksi. Andersson ja Shackleton (1990) arvioivat, että ulkonäöllä on vaikutusta henkilöarvioinnin tulokseen silloinkin, kun se ei ole varsinaisen arvioinnin kohteena. Hyvin samantyyppisiä tuloksia ovat saaneet myös Watkins ja Johnston (2000) melko tuoreessa tutkimuksessaan työpaikkahakemukseen liitetyn valokuvan merkityksestä. Tutkijat pyysivät koehenkilöitä (n = 180) arvioimaan työhakemuksia, joihin oli liitetty joko hyvä (paljon työkokemusta) tai hieman heikompi CV. Lisäksi joihinkin hakemuksiin liitettiin vielä työnhakijan kuva. Watkins ja Johnston havaitsivat, että hakijan ulkomuodon viehättävyydellä ei ole vaikutusta hakijan tason arviointiin, mikäli hakemus on korkeatasoinen (siis vastaa hyvin asetettuja vaatimuksia, erottuu joukosta laadukkaana). Sen sijaan keskiryhmässä kauniiksi määritellyt hakijat arvioitiin paremmiksi kuin muut samaan ryhmään kuuluvat (tavallisen näköiset tai vähemmän kauniit) hakijat. Niin ikään ilmeni, että viehättävän hakijan paperit arvioitiin parempilaatuisiksi kuin niiden hakijoiden, joiden hakemuksessa ei ollut valokuvaa – siitäkin huolimatta, että heidän papereissaan ei ollut todellisuudessa mitään eroa. (Watkins & Johnston 2000, 76, 79.) Saman tutkimuksen mukaan kaunis hakija saa todennäköisem-

min kutsun työhaastatteluun kuin ”tavallisen näköinen” hakija, jolla on vastaavat hakupaperit. Siinä tapauksessa, että paperit ovat hyvät, ei ulkonäöllä ollut vaikutusta haastattelukutsun saamiseen. (Watkins & Johnston 2000, 80.)

Watkinsin ja Johnstonin tutkimuksessa hakupaperit, työnhakijat, työpaikka ja hakemusten arvioitsijat olivat epäaitoja. Tutkijoiden mielestä heidän tuloksensa kuvaavat silti todellista, oikeaan työnhakuun vaikuttavaa ilmiötä. Mikä lienee ulkonäön vaikutus opettajankoulutuslaitosten valintakokeiden haastattelu- ja ryhmäkeskusteluosioissa? Saavatko keski-verrot ”kauniit” tai ”komeat” hakijat hyvät pisteet myös meidän valinnoissamme?

Opiskelijavalintojen stereotyyppinen pukukoodi

Näyttää siltä, että OKL-opiskelijavalinnan (stereotyyppinen) pukukoodi eroaa varsin paljon sellaisista tiukan konservatiivisista pukeutumisoheista, joita annetaan esimerkiksi kaupallisen alan työhaastatteluihin valmistautuville. Sen sijaan sairaanhoitajien ja terveydenhoitajien ammattilehdessä Nursing Standard (9/2005) neuvotaan, että haettaessa sairaanhoitajan tai terveydenhoitajan työpaikkaa kannattaa työhaastatteluun valita:

...sellaiset mukavat vaatteet ja kengät, joita voisit pitää koko päivän. Koeta pukeutua niin kuin olisit jo valmiiksi saanut paikan. Tässä vaiheessa on parempi sulautua joukkoon kuin herättää huomiota. (Percival 2005, 69)

Percival ei pyri perustelemaan artikkelissaan antamia pukeutumisoheita tutkimustuloksilla, vaan viittaa omaan kokemukseensa kouluttajana. Kyse on ammattilehdestä, jollaiseen tällaiset yleistajuiset vinkit sopivat oikein hyvin. Sanatonta viestintää, myös pukeutumista, on tutkittu paljon myös valintahaastattelu-

kontekstissa. Kenneth De Meuse analysoi – jo hieman vanhasa – artikkelissaan (1987) ”A review of the effects of non-verbal cues on the performance appraisal process” 46 empiiristä tutkimusta, joissa käsiteltiin nonverbaalisen käyttäytymisen vaikutusta arviointiprosessissa. De Meuse toteaa, että asun tyyllillä on osoitettu olevan yhteyttä tiettyihin luonteenpiirteisiin, elämäntapoihin ja mieltymyksiin (De Meuse 1987, 218).

Pukeutumisen ja puhtauden vaikutusta valintatilanteessa on vaikea tutkia irrallaan muusta sanattomasta viestinnästä. Opiskelijoiden esittämien uskomusten luoma kuva hyvästä valintakoe-pukeutumisesta on yhteydessä hoitoalalle annettuihin ohjeisiin. Ehkäpä kalliiden, hienojen vaatteiden ajatellaan olevan – jo valintahaastatteluvaiheessa – viesti epäkäytännöllisyydestä tai käytännön työn vieroksumisesta. Sama koskee luultavasti asun leikkauksen paljastavuutta. Opiskelijoiden esittämien käsitysten perusteella ihanneasu on neutraali, androgyyni, ei huomiota herättävä. Niinpä ei ole yllättävää, että moni piti Marimekon unisex-vaatteita turvallisena valintana valintakoeasuksi. Opiskelijoilta kerätyssä aineistossa esiintyy lisäksi maininta ”polkkatukasta”. Onko ”polkkatukka” naisopettajan stereotyyppinen ammattikampani? Sen voi ajatella olevan ”järkevä” tai helppohoitoinen, ehkä myös hieman neutraali, epäseksuaalinen.

Myös keskustelupalstalla on pohdittu opettajalle soveliaista pukeutumista. Vaikka keskustelu ei koskenutkaan valintakoetilanteeseen pukeutumista, neuvot olivat hyvin samansuuntaisia ROKL:n opiskelijoilta kerätyn aineiston kanssa. Opettajan asun pitää olla siisti, mukava ja neutraali. Keskustelijoiden kommentteissa toistui sanat ”tavallinen” ja ”normaali”. Opettajan asu ei saa olla liian paljastava, ei likainen tai resuinen. Näyttää siltä, että opettaja saa olla ”oma itsensä” vain jos on ”normaali”. Nimimerkki ”tuleva ope” muotoili näkemyksensä näin:

Mielestäni rennot, mutta siistit vaatteet ovat paras asu ala-asteen opettajalle/harjoittelijalle. Varsinkin alkuopetuksessa 1.-2.luokilla opettajakin usein esimerkiksi istuu lattialla jne. Tietenkin sellaiset, joissa itse parhaiten viihtyy. Mielestäni opettaja ei saa pukeutua liian paljastaviin asuihin, eli säädyllyiset vaatteet kuuluvat ammattiin. (Tuleva ope, 14.1.2006, WWW)

Kerättyyn aineistoon ei sisällynyt kenkiä koskevia ohjeita. Siistejä, puhtaita kenkiä pidetään monissa populaareissa työnhakuohjeissa huomattavan tärkeänä yksityiskohtana (ks. Anon 1994). Ei ole yllättävää, että valintakoepukeutumisohteet ovat varovaisia ja konservatiivisia. Konservatiivisuus on varmaan hyvä strategia hahmottaessa ”pelata” varman päälle. Opettajankouluttajien piirissä ei ole juuri keskusteltu pukeutumiseen ja ulkoasuun sisältyvistä viesteistä. Miten suhtautua tatuoituun, lävistyskoruja käyttävään hakijaan, vai pitääkö asiaa noteerata lainkaan? Vastausta olisi mielenkiintoista etsiä kartoittamalla raatien jäsenten käsityksiä asuvalinnan ja hakijan soveltuvuuden yhteydestä.

Ihannhakija hallitsee itsensä

Vaikutuksen tekemisestä ja ”vakuuttavuuden illuusion” luomisesta on tullut viime aikoina yksi viihdeteollisuuden ohjelmaformaatti. Diili-sarjassa (The Apprentice) nuoret ja kauniit kilpailevat siitä, kuka heistä näyttely vakuuttavimmin johtajaa. Suomen televisiossa keväällä 2005 esitetyssä englantilaisen Channel 4:n tosi-tv-sarjassa ”Faking It” (Roolihuijaus) henkilö valmentetaan kuukaudessa esittämään jotakin sellaista ammattilaista, johon hänen habitukseensa tai koulutukseensa näyttää sopivan huonosti. Valmentajat koulivat ”teeskentelijän” suullista ilmaisua, äänenpainoja, opettavat rooliin sopivaa käyttäytymistä ja kehonkieltä, ehkä kertovat vielä jonkin fraasin ja ammattisanan. Lopuksi toinen asiantuntijaraati koettaa löytää ”teeskentelijän” muutaman

koehenkilön joukosta. Muilla kokeeseen osallistuvilla henkilöillä on enemmän ammattikokemusta kuin teeskentelijällä, mutta toisaalta heitä ei ole valmennettu. Arvaus menee tietenkin aika usein pieleen – ja kouluttajat saavat myhäillä tyytyväisinä.

Internetistä kerättyssä aineistossa ei esiintynyt tutkittuna ajanjaksona eleisiin ja asentoihin tai tapoihin liittyviä yleisohjeita. Tämä johtuu luultavasti siitä, että kukaan kirjoittaja ei sellaisia suoraan pyytänyt. Joissakin viesteissä sivutaan aihepiiriä ohimennen. Esimerkiksi ”Opiskelemaan päässyt” kertoo, että:

... muista tietenkin pitää koko ajan katsekontakti ja pieni hymy naamalla.. Sosiaalisuus on ehkä tärkein kriteeri! (Opiskelemaan päässyt 4.6.2004, WWW)

Toisaalta Rauman opettajankoulutuslaitoksen opiskelijoilla vaikutti olevan paljonkin sanottavaa eleillä ja tavoilla vaikuttamisesta. Aihepiiri nousi esiin, koska haastateltuja opiskelijoita pyydettiin kertomaan siitä, millaisilla eleillä, asennoilla ja tavoilla he arvelivat olevan vaikutusta haastattelutilanteessa.

Taulukko 2. Valintakokeissa suositeltavat eleet asennot ja tavat (ROKL)

Eleet ja asennot	Istu ryhdikkäästi kädet rennosti sylissä
	Pidä kädet sylissä ja mieluiten ristissä
	Älä ole liian rento, älä makaa tuolissa, istu mukavasti ja ryhdikkäästi
	Jalkojen asentoon kannattaa kiinnittää huomiota
	Puhu rauhallisesti ja selvästi
	Tärkeää on katsekontakti
Tavat	Hyvät tavat kunniaassa
	Sisään tullessasi sano päivää molemmille
	Vastaa molemmille

Hyvä käytös, tavat ja liikkeet kasvatuksen keskeisenä sisältönä

Väittely- ja esiintymistaito olivat koulukasvatuksen keskeisiä sisältöjä antiikin Kreikassa ja Roomassa. Klassisessa retoriikassa esitystapaa pidetään usein sisältöäkin tärkeämpänä – parhaissa puheissa voi olla melko vähän sisältöä. Uudella ajalla ilmestyneiden kasvatussoppaiden varsinaisena sisältönä on tapakasvatus. Macchiavellin Lorenzo de Medicille omistama teos ”Ruhtinas” (1532) ja Castigliosen ”Hovimies” (n. 1516) sisältävät tarkkoja ohjeita siitä, kuinka ylimyksen on käyttäytyvä. ”Hovimiehessä” ei tarjota sääntöjä, miten käyttäytyä aterialla tai nukkuessa, vaan opetetaan hienovärisellä tavalla, minkälainen kuva itsestä tulee antaa julkisuudessa. Ajatuksena on, että hovimiehestä – joka oli tietenkin jo syntyperältään jalosukuinen – tulee todellinen herrasmies vasta omien ponnistelujensa ansiosta. Herrasmies tietää, miten miellyttää muita vertaisiaan. Hän osaa käyttäytyä vertaistensa seurassa rakastettavasti, ja mielistellä sopivalla tavalla ylempiään. Täydellisen herrasmiehen tuli hallita useita taitoja: hänen piti tanssia taitavasti, osata nauttia musiikista ja ymmärtää valita aina kiinnostavia keskustelunaiheita. Hän osasi latinaa ja kreikkaa, mutta ei toiminut vakavan tiedemiehen tavoin. Hän suhtautui kaikkeen kepeästi.

Tapakasvatuskirjallisuuden ehdoton klassikko on tietenkin Erasmus Rotterdamilaisen ”Cullainen kiria, nuorucaisten tapain sijwollisudest” (1530). Teos on osoitettu Burgundin Henrikprinssille, Erasmusuksen mesenaatin ja suojelijan pojalle. Kyseessä on siis opaskirja, jossa neuvotaan prinssille soveliaita hovitapoja. Myöhemmin teos siirtyi tavallisen kansan käyttöön. Kaikissa näissä oppaissa lähtökohtana on, että yhteiskunnallinen asema, koulutus, vaikutusvalta ja henkiset hyveet osoitetaan aistikkaan pukeutumisen, hiotun käytöksen, asennoin, liikkein ja sivistyneen kielenkäytön avulla. Ei siis ihme, jos alempisäätyiset jäljittelivät innokkaasti hovin tapakulttuuria. Hyvä käytös on aina merkinnyt

sitä, että vastenmielisinä pidetyt asiat kätketään sosiaalisesti ylempiä arvoisilta.

Tulevien opettajien käytöksen, tapojen ja liikkeiden kouluminen kuului pitkään opettajaseminaarien tärkeimpiin julkilausutuihin opetussisältöihin ja kasvatustavoitteisiin. Kansanopettajan tuli pystyä puhumaan oikeakielisesti, hänellä oli oltava kaunis ja siisti käsiala, hyvä ryhti sekä arvokas käytös. Oikea musiikkimaku, asemaan sopiva pukeutuminen ja valistunut maailmankuva kuuluivat myös asiaan. (Rinne 1985, 198.) Cygnaeuksen tavoitteena oli kehittää kansanopettajista sellaisia ”täydellisiä mallikansalaisia, joiden käytöksessä lapsi saa todistuksen koulun tavoittelemien ihanteiden toteutumisesta” (Simola 1995, 234). Kansanopettajan tärkeimmät ominaisuudet olivat hänen mukaansa puhtaus, kuu-liaisuus, järjestys, ahkeruus, oikeudenmukaisuus (oikeus) ja rehellisyys (totuus). Näiden ominaisuuksien puute opettajassa on omiaan johtamaan hänen oppilaansa siveelliseen turmellukseen. Opettajan persoonallisia ominaisuuksia pidettiin kansakoulun alkuaikoina jopa aineenhallintaa merkityksellisempänä seikkana. Vielä vuoden 1960 seminaarilainsäädännön uudistamiskomitean mietintöön on kirjattu, että: ”Kasvattajan on jatkuvasti pyrittävä moitteettomaan, esimerkilliseen käytökseen”. Tuossa dokumentissa määritellään opettajankoulutuksen tärkeimmäksi tehtäväksi opiskelijoiden ohjaamisen paitsi kasvattajan tehtävään myös kasvattajalle sopivan käytöksen saavuttamiseen. Opettajalle sopivaa käytöstä on ”kohtelias, ryhdikäs esiintyminen ja liikkuminen”. Opettajan tulee olla ”yhteistoimintaan sopeutuva” sekä ”järjestykseen ja kuriin sopeutuva”. (Simola 1995, 235.)

Opettajaksi haluavan oli oltava vartaloltaan säännönmukainen (”normaaliyksilö”). Vaatimukset opettajan terveestä, mallikelpoisesta ruumiista ja esimerkillisestä käytöksestä säilyivät hämmästyttävän pitkään opettajarekrytoinnin tärkeimpinä kriteereinä. Tosin näiden käsitteiden määreet muuttuivat aikojen saatossa. Siveellisen nuhteettomuuden vaatimus muuttui 1900-luvun alkupuolella hy-

väkäytöksisyydeksi ja terveen ruumiin vaatimus opettajan työtä haittaavan, pysyvän sairauden tai ruumiinvian puuttumiseksi.

Mallikansalaisuuden ideaali alkoi murtua vähitellen toisen maailmansodan jälkeen, jolloin koululaisten ikäluokat olivat suuria ja opettajina toimi paljon seminaaria käymättömiä sijaisia. Myös teollistuminen ja sitä seurannut kaupungistuminen pakottivat ”maaseudun kansanopettajuuden” muuttumaan ja etsimään itselleen uudenlaista identiteettiä. 1950-luvulla yhä suurempi osa kansakoulunopettajista työskenteli kaupungeissa, samalla koulutukseen pyrkivien ylioppilaiden määrä moninkertaistui. Juuri tällaisessa tilanteessa astuivat esiin uudet opettajaihanteet. Esiintymistaito ja koulumenestys korvasivat nuhteettomuuden. Ei ole silti syytä olettaa, että hyvät tavat ja hallitut liikkeet olisivat nykyään menettäneet merkityksensä tulevia opettajia valittaessa. Yhdessäkään opettajankoulutuslaitoksen hakuoppaassa ei tosin puhuta hakijoiden käytöksen tai tapojen arvioimisesta. Silti hakija saattaa antaa hallitulla käytöksellään ja liikkeillään arvioitsijoille vihjeen sosiaalisesta pääomastaan.

Ilmeet, eleet ja myönteinen ensivaikutelma

Tutkimusten mukaan ilmeillä, katsekontaktilla, asennoilla, eleillä ja paralingvistisillä viesteillä (äännähdyksillä, vastauksia edeltävillä tauoilla) on vaikutusta haastattelijoiden saamaan käsitykseen haastateltavasta. Demeuse totesi vuonna 1987 ilmestyneessä kokooma-artikkelissaan, että sanattoman viestinnän roolia arviointitilanteessa ei silti tunneta vielä niin hyvin, että nonverbaalisesta vaikuttamisesta voitaisiin tehdä luotettavia johtopäätöksiä. (Demeuse 1987, 219–220.) Muutamaa vuotta myöhemmin Andersson ja Shackleton (1990) toteuttivat tutkimuksen, jossa he analysoivat työhönottohaastattelijoiden tapoja tehdä johtopäätöksiä haastateltaviensa persoonallisuudesta. Tutkijat seurasivat haasta-

teltujen 1) katsekontaktia, 2) käsien liikkeitä, 3) pään liikkeitä, 4) asentoa, 5) asennonmuutoksia ja 6) ilmeitä. Haastattelijoiden hakijoista saamat vaikutelmat luokiteltiin kahteentoista eri piirteeseen (esim. ikävystynyt, rentoutunut, heikko, epäonnistuja, aktiivinen jne.). Anderssonin ja Shackletonin tutkimustulosten mukaan työhönottohaastattelijat tekivät tulkintoja haastateltujen persoonasta varsinkin ilmeiden (facial expressions) perusteella. (Andersson ja Shackleton 1990, 72.) Tieto ei liene kenellekään psykologille yllättävä – onhan jo pitkään tiedetty, että ihmisen kyky tulkita ilmeitä on ollut merkittävä edellytys yhteisöjen synnylle. Anderssonin ja Shackletonin tutkimuksessa ei ollut kuitenkaan kyse ohimenevien tunnetilojen tulkitsemisesta, vaan siitä, että ilmeet saatetaan tulkita haastattelutilanteessa hakijan persoonallisuudesta kertoviksi vihjeiksi.

Laes (2005) on huomauttanut, että ensivaikutelmasta voi muodostua koko haastattelua kahlitseva, itseään toteuttava ennuste. Ensivaikutelman perusteella arvioita tekevä haastattelijaj toimii helposti stereotyyppioiden ja intuiotensa varassa. Amerikkalaisissa tutkimuksissa, joihin Laes omassa työssään viittaa, on todettu, että ensivaikutelman syntyy ja laatuun vaikuttavat voimakkaasti piirteet, kuten haastateltavien eloisuus, ulospäin suuntautuneisuus ja lämpimyys. (Laes 2005, 100.)

Näytelmä nimeltä yksilöhaastattelu

Moni opettajankoulutukseen hakenut ajattelee, että haastatteloille pitää sanoa oikeat sanat. Tämä näkemys viittaa siihen, että jotkut hakijat ajattelevat yksilöhaastattelutilanteen olevan eräänlainen näytelmä, jossa hakijalla ja raadilla on omat roolinsa ja vuorosanansa. Valinta-haastattelututkijat eivät yleensä puhu kuitenkaan ”näytelmästä” vaan strategioista. Jälkimmäinen käsite ei sisällä arvolatausta eikä ota kantaa haastatellun vilpittömyyteen.

Yhtä kaikki, työ- ja organisaatiopsykologian piirissä ollaan jo pitkään oltu kiinnostuneita siitä, millaisin keinoin hakijat pyrkivät vakuuttamaan haastattelijat omasta kelpoisuudestaan. Tutkimuksien lähtökohtana on ollut, että hakijat koettavat tavallisesti vastata heille asetettuihin kysymyksiin sosiaalisesti toivottavalla tavalla¹². Tutkijat ovat siis jo pitkään lähteneet siitä, että haastateltavat pyrkivät antamaan valintahaastattelussa mahdollisimman myönteisen vaikutelman itsestään. Kuten jo aiemmin on todettu, on valintahaastattelussa käytettyjä mielikuvanluontikeinoja tutkittu lähinnä sanattoman, ei niinkään sosiaalisen tai kielellisen vaikutuksen näkökulmista. Silvester ym. ovat todenneet, että tiedämme vielä melko vähän sekä hakijoiden kielellisistä strategioista että niiden tehokkuudesta (Silvester ym. 2002, 59–61).

Kielelliset strategiat ja mielikuvat vaikutelmanluomiskeinona

Aihepiiriin liittyvässä tutkimuskirjallisuudessa käytetään taajaan sanaa ja käsitettä ”impression management”. Käsitteellä tarkoitetaan tietoisia tai tiedostamattomia, sanallisia tai sanattomia yrityksiä vaikuttaa interaktiossa syntyviin mielikuviin. Sanalliset mielikuvanluontikeinot ovat haastateltavien käyttämiä strategioita, joilla he antavat vihjeitä omasta persoonastaan – rakentavat mielikuvia. Tällainen kielellinen strategia voi tarkoittaa käytännössä esimerkiksi tilannetta, jossa hakija ottaa syyn aiemmista virheistään omille niskoilleen. Sanomalla ”en saanut ylennystä, koska

12. Ks. esimerkiksi: Anderson, N. R., Silvester, J., Cunningham-Snell, N., & Haddleton, E. (1999). Relationships between candidate self-monitoring, perceived personality, and selection interview outcomes. *Human Relations*, 52, 1115–1131; Baumeister, R. F. & Tice, D. M. (1986). Four selves, two motives, and a substitute process self-regulation model. In R. F. Baumeister (Ed.), *Public image and private self* (pp. 63–74). New York: Springer-Verlag; Leary, M. R., & Kowalski, R. M. (1990). *Impression management: A literature review and two-component model*. *Psychological Bulletin*, 107, 34–47.; Stevens, C. K., & Kristof, A. L. (1995). Making the Right impression: A field study of applicant impression management during job interviews. *Journal of Applied Psychology*, 80, 587–606.

keskityin liian vähän itseni kehittämiseen” hakija viittaa välillisesti siihen, että hän on oppinut läksynsä. Silvester ym. (2002) tutkivat empiirisesti tällaisten viestien vaikutusta työhaastattelun tulokseen. He toteavat tutkimuksensa tulosten yhteenvedossa, että työhönottohaastattelijat kokevat aiempia epäonnistumisiaan itsestään riippuvilla syillä (sisäinen attribuutio) selittäneet hakijat miellyttävämpinä kuin ne, jotka selittivät epäonnistumisensa syyn olevan itsestään riippumaton. Ilmiön voimakkuuteen vaikuttaa haastattelijoille itselleen tyypilliset attribuutiot. Yksinkertaistaen voidaan attribuutioiden sijasta puhua haastattelijoiden persoonallisuuden vaikutuksesta haastatteluun. Hakijat, jotka arvelivat olevansa taipuvaisia selittämään epäonnistumisiaan sisäisillä, kontrolloitavissa olevilla attribuutioilla, saivat muita korkeampia pisteitä työhaastattelussa. (Silvester ym. 2002, 71–72.)

Oikean tyyppinen itsereflektiokyky on siis valttia työhaastattelussa. Entä työelämässä? Useat eri tutkimukset¹³ viittaavat siihen, että ”oma vika” -strategiaa (sisäinen, kontr. attribuutio) käyttävien työntekijöiden työviihtyvyys on suurempaa ja työsuhteet pidempiä kuin ulkoisia ja ei-kontrolloitavissa olevia attribuutiotyyppejä edustavien työntekijöiden. Joissakin tutkimuksissa on havaittu myös, että omaa epäonnistumistaan sisäisillä, kontrolloitavilla syillä selittävät työntekijät ovat osoittautuneet muihin verrattuna paremmin motivoituneiksi ja nopeammiksi työssä oppijoiksi. (Silvester ym. 2002, 72–73.)

Ovatko opettajankoulutuslaitokseen hakevat ja hakeneet havainneet, että ”oma vika, mutta pääsen siitä yli” -strategia voi olla käyttökelpoinen? Näin ei voi sanoa, sillä kerätyssä aineistossa viitataan vain ohimennen omien heikkouksien ja epäonnistumisien paljastamiseen tai näiden asioiden käsittelemiseen haastattelutilanteessa. Nimimerkki ”tuleva ope” kannusti hakijaa varautumaan vastaamaan heikkouksia ja vahvuuksia käsitteleviin kysymyksiin:

13. Ks. Esimerkiksi Andrasani, P. J., & Nestel, G. (1976). Internal-external control as contributor to and outcome of work experience. *Journal of Applied Psychology*, 61, 156–165; Spector, P. (1988). Development of the Work Locus of Control Scale. *Journal of Occupational Psychology*, 61, 335–340.

Mielestäni on hyvä miettiä omia vahvuuksiaan ja heikkouksiin ja vaikka palautella mieleen omien ala-asteopettajien hyviä ja huonoja puolia. Ja omat näkemykset pitää sitten pystyä perustelemaan! (Tuleva ope 19.11.2005, WWW)

Myös nimimerkki ”Mulla” kertoi, että hän oli joutunut pohtimaan haastattelussa hyviä ja huonoja puoliaan opettajana. Hän kehotti vastaamaan kysymykseen totuudenmukaisesti. (Mulla 15.6.2005, WWW.) Myös ”Tuleva ope” arveli pitkässä viestissään, että hänen onnistumisensa johtui vakuuttavista ja rehellisistä perusteluista. Kirjoittaja oli kertonut raadille esimerkkejä koulumaailmasta ja selvittänyt samalla, miltä vaikeat tilanteet olivat hänestä tuntuneet. Hän arveli radin tahtoneen vain selvittää lisäkysymyksillä, puhuuko hän totta:

Kai he halusivat hiillostaa nähdäkseen puhunko täyttä palturia. Oli yllättävän hankala siinä haastattelun aikana saada mieleen ihan konkreettisia esimerkkejä koulun arjesta, vaikka oli koko edellisen vuoden viettänyt siellä [koulussa]. (Tuleva ope 19.11.2005, WWW)

Tutkimustuloksiin pohjautuvan näkökulman soveltaminen opettajankoulutuslaitosten valintakriteereiden määrittelyyn lienee vielä melko harvinaista. On toki poikkeuksiakin. Jyväskylässä sovelletun Janisin ja Mannin päätöksentekoprosessiteorian on raportoitu tuottaneen hyviä tuloksia. Päätöksenteon vahvuuden arviointi haastattelutilanteessa on kuitenkin vaikeaa. Niinpä kannattaisi miettiä, voisiko attribuutioiden erittely tarjota mahdollisuuden käyttökelpoisen haastattelutyökalun luomiseksi. Tutkimustietoon perustuvalla työkalulla olisi varmasti käyttöä opettajankoulutuslaitosten opiskelijavalinnoissa.

Älä koskaan sano haastattelussa, että...

Kielellisiin strategioihin läheisesti liittyvät myös ohjeet, joiden keskeisenä sisältönä ovat ”kielletyt aiheet” tai ”kielletyt näkemykset”. Nämä vinkit saattavat kuvata hakijoiden ”tabuiksi” mieltämiä näkemyksiä tai aihepiirejä. Kulttuurintutkimuksen näkökulmasta kyseessä on puhetapa, jolla hakijat vihjaavat hyväksyneensä opettajaheimon määrittelemän diskurssin rajat tai omaksuneensa heimon yhteiset totuudet. Selvyyden vuoksi on syytä todeta, että hakijoiden mainitsemat ”tabut” ja kielletyt aiheet ovat lähtökohteisesti heidän omia käsityksiään siitä, mitä haastattelutilanteessa on sopivaa tai sopimatonta sanoa.

Sekä internetistä että opiskelijoilta kerätyssä aineistossa varoitetaan, ettei hakijan pidä tunnustaa halunneensa opettajaksi jo lapsesta pitäen. Nimimerkki ”Demon” kertoi kuulleen koulutukseen päästyään, että ”lapsista pitämistä koskevaan kysymykseen saa vastata vain yhdellä tavalla”:

...yksi meidän koulun lehtoreista toimitti tunnilla, että hän antaa automaattisesti huonoimmat mahdolliset pisteet ihmisille jotka ylistävät sitä kuinka hyvin tulevat lasten kanssa toimeen. Varsinkin, jos kysymys kuuluu, tuleeko sinulle koskaan ongelmia lasten kanssa? Ja vastaat siihen, että ei koskaan lapset on niin ihania. Silloin kuulemma tietää heti, ettei haastateltava tiedä mitään lapsista. (Demon 12.11.2005, WWW)

Vain kerran verkkokeskusteluun osallistunut nimimerkki ”Saridan” arvioi, että hänet otettiin vakavasti haastattelussa realististen mielipiteidensä vuoksi. Myös hän oli osannut vastata opettaja-haavekysymyksenkin ”oikein”:

Kun minulta kysyttiin, onko tämä ammatti ollut pienestä asti kutsumukseni, naurahdin spontaanisti ja sanoin vahvasti ei todellakaan. Sen jälkeen kerroin, mitä hyviä puolia siinä on. (Saridan 13.7.2005, WWW)

Myös nimimerkin ”En ymmärrä” laatimassa viestissä arvellaan, että opettajahaaveesta kertominen antaa vaikutelman siitä, ettei hakija ole realistinen tulevan ammattinsa vaatimusten suhteen:

Uskon, että on tärkeintä olla realistinen, eikä selittää liian itsevarmasti, kuinka opettajan ammatti on lapsuuden haave ja tätä minä haluan tehdä loppuikäni, jos ei ole mitään kokemusta koulumaailmasta edes yhden sijaisuuden verran. (En ymmärrä 14.7.2005, WWW)

Valintakoeuskomukset opettavat myös, ettei hakijoiden kannata kertoa pitävänsä lapsista. Kyse lienee taas uskottavuuden säilyttämisestä, sillä ”en koskaan ole pitänyt lapsista” on varmasti vähintään yhtä kielletty lause kuin ”olen aina pitänyt lapsista”. Vaikka itse asiaa pidettäisiinkin selviönä – siis lapsista pitämistä –, sitä ei saa julistaa avoimesti. Lisäksi tuollaisten toteamusten toteennäyttäminen voi olla hankalaa haastattelutilanteessa. Ehkä hakijat ajattelevat, että lausahdus ”olen aina pitänyt lapsista” saatetaan tulkita sisällöttömäksi kliseeksi (merkiksi siitä, että puhuja ei ole keksinyt mitään omaperäistä).

Sekä ROKL:n opiskelijat että keskustelufoorumille kirjoittaneet näyttävät ajattelevan, että valintahaastattelussa kannattaa olla varovainen puhuttaessa kurista ja opettajan auktoriteetista. Kysymys ei ole kuitenkaan siitä, että itse aihepiiri olisi kielletty. Vaara piilee siinä, että kurista puhuttaessa hakija voi lipsauttaa jyrkän mielipiteen. Nimimerkki ”Tuleva ope” on pohtinut tätäkin asiaa hieman syvällisemmin kuin muut keskustelijat:

Kysymyksiin vastaillessa sain olla aika tarkkana etten ajatellut liian mustavalkoisesti ja vastannut liian jyrkästi. Esimerkiksi kuvaillessani, mitä mielestäni on auktoriteetti, minusta tuntui että haastattelijat pyrkivät jatkuvasti tarttumaan pieniinkin epäkohtiin vastauksissani. Kannattaa siis miettiä hetken rauhassa ennen kuin avaa suunsa. (Tuleva ope 19.11.2005, WWW)

Tämän hakijauskomuksen mukaan haastattelussa ei kannata esittää jyrkkiä kannanottoja tai varmoja mielipiteitä. Pelkona lienee, että mielipiteitä voidaan pitää merkinä hakijan yksipuolisuudesta. Voi kuvitella, että jyrkkiä mielipiteitä esittävä opiskelija on haasteellisempi koulutettava kuin sovinnollinen, ei niin individualistinen opiskelija. Edellä lainattu katkelma ei kuitenkaan sisällä tällaista individualismista pidättäytymisen ajatusta.

Kaikkihan tietävät, mitä siellä kysytään

Kuten edellä on todettu, hakijat vaihtavat epävirallisia tietoja eri opettajankoulutuslaitosten valintakokeiden sisällöstä. Yksilöhaastattelussa esitettävät kysymykset tarjoavat aiheen, josta kaikilla valintoihin osallistuneilla on omakohtaista kokemusta. Aiemmistä kysymyksistä keskusteleminen on myös helpompaa kuin salattujen arviointikriteerien pohtiminen. On toki muistettava, että viestien ja uskomusten todenperäisyyttä ei voi tarkistaa. Ne voivat perustua todellisiin kokemuksiin, osa voi olla kuulopuheita, toiset kokemukseksi naamioituja arvauksia, jotkut puhtaita kaupunkitarinoita. Valintakoeuskomukset (ROKL) ja internetkeskustelu välittävät silti sängen yhdenmukaisen kuvan tyypillisistä yksilöhaastattelukysymyksistä. Esimerkiksi ”Opexi” kertoo, että:

Haastattelua Turussa ei ollut, mutta olen kuullut, että okl:sten haastatteluissa kysellään perinteisiä ”miksi haluat opettajaksi?, millainen on hyvä opettaja?, miksi juuri sinä olisit hyvä opettaja? jne. (Opexi 31.3.2005, WWW)

Nimimerkit ”Mulla” ja ”Marjaana” kertovat viesteissään kokemuksistaan hyvin samaan tapaan kuin ”Opexi”. Heiltä oli kysytty haastattelussa, että:

oonko valmis hakeen uudestaan jos en nyt pääse, onko kokemusta lapsista/nuorista, mitkä ois parhaat/huonot piirteet opet-

tajana, mitä oon pitänyt muun työharjoittelupaikoista (Mulla, 15.6.2004, WWW)

Taitavat painottaa reflektioivia kysymyksiä, esim. miksi haluat opettajaksi, minkä arvelet olevan hankalaa/vaikeaa ja minkä antoisaa. (Marjaana 6.6.2005, WWW)

Joissakin viesteissä kuvaillaan myös haastattelutunnelmaa. Nimimerkki ”Demon” kertoo joutuneensa kuusihenkeisen raadin eteen:

Yksilöhaastattelussa taas menttiin yksitellen luokkahuoneeseen jossa sitten istuttiin pikku pulpetissa edessä kuusi tuimannäköistä kuulustelijaa :) Sieltä ne sitten sinkautteli kaikki kysymyksiä tyyliin: Millaisena näet opettajan työn, Miten toimit jos luokassa tulee tilanne johon et osaa reagoida, Miksi juuri sinusta tulisi hyvä opettaja jne. Aika peruskauraa, tosin sinne väliin tulee sitten muutama haasteellisempi kysymys, jolla kait pyritään karsimaan porukkaa tai jotain. (Demon - 12.11.2005, WWW)

”Demonin” kertomuksessa on sankaritarinan piirteitä. Se välittää kuvan henkilöstä, jolle valintakokeet eivät olleet mikään ongelma: kysymyksiin oli helppo vastata, vaikka tilanne olikin tiukka. Nimimerkki ”Demon” esiintyi keskustelupalstalla ensimmäisen kerran keväällä 2005, jolloin hän kyseli Rovaniemen OKL:n aiemmin hakeneilta valintakoeneuvoja. Kesällä 2005 ”Demon” kertoi päässeensä Rovaniemelle opiskelemaan, ja syksyllä hän jo neuvoo uusia hakijoita.

Monissa viesteissä mainittujen uravalinnan synn ja motivaation (valintavarmuus), minäkuvan sekä oman opettajaihanteen lisäksi kysytään joskus myös haastateltavan harrastuksia ja tulevaisuudensuunnitelmia:

Itselfäni kysyttiin haastattelussa viime vuonna mm. harrastuksiani (haastattelu alkoi sillä että kerroin vapaasti itsestäni), miksi minusta tulisi hyvä opettaja, mitä aion jos en pääse nyt opiskelemaan okl:een, minne muualle olen hakenut ja mitä odotan opiskelulta (esim. mitä haluaisin kehittää itsessäni) jos pääsisin opiskelemaan. (Ope 19.11.2005, WWW)

Kertomukset valintahaastattelutilanteista voivat toisinaan kuvata yllättäviä tai erikoisia tapauksia. Useimmiten outo tapaus on sattunut jollekin tutulle, ei kertojalle itselleen. Nimimerkki ”Neiti X” kertoi tuttunsa saaneen kertoa haastattelussa lemmikkieläimestään. Viestin kirjoittaja arveli, että raati oli halunnut testata sitä, miten haastateltava reagoi yllättävään tilanteeseen:

Yhdeltä kaveriltani oli tiedusteltu lemmikeistään. Kun kuulivat, että hän omistaa koiran niin oli pyydetty piirtämään se liidulla viereiselle taululle. Kai ne vaan testas reaktiota. Ja kaverini taisi reagoida ”oikealla tavalla”: ”Saisinko väriliituja?” (Neiti X 23.11.2005, WWW)

Työpaikkahaastattelussa haastattelijä voi vaihtaa toiseen kieleen sen jälkeen kun haastateltava on kertonut osaavansa tuota kieltä. Erään kertomuksen mukaan OKL:n haastattelussa oli hakijaa pyydetty laulamaan ja soittamaan hänen kerrottua musiikkiharrastuksistaan. Tällaiset kuvaukset eivät ole välttämättä vääriä, sillä raadit saattavat toteuttaa tehtävänsä joskus melko omavaltaisesti tai luovasti – vähän näkökulman mukaan. Tarinoissa kiinnittää kuitenkin huomiota kertojan positio: erikoinen tapaus sattuu usein kaverille. Tämä sama koskee myös ns. kaupunkitarinoita.

Kaikki keskustelijat eivät luota etukäteen opeteltuihin kysymysvastaus-listoihin. Esimerkiksi ”Opeko” arvelee viestissään, että:

Tosiasia on se, että haastatteluun voi tuki valmistautua ja opetella ulkoa muutaman fraasin tyyliin olen aina halunnut opettajaksi, mutta itse tilanne on todella ”raadollinen” ja haastat-

telijat pitävät kyllä huolen että varmasti hämäännyt, yllättävässä tilanteessa kun ulkoaopetellut lauseet helposti unohtuvat. Työtänsä tekevät haastattelijat myös näkevät joka vuosi satoja hakijoita, usein jo yhden pääsykoepäivän aikana niin että samoja lauseita opetelleet ihmiset erottuvat joukosta. (Opeko 4.6.2004, WWW)

Kirjoittajan käsityksen mukaan etukäteen opeteltu kaava saattaa heikentää haastattelumenestystä, koska haastattelijat havaitsevat varmasti tällaisen teennäisyyden. Listoja vastaan argumentoi myös nimimerkki ”Sama hakukohde”. Hän arvelee pitkässä viestissään, että haastateltavan puheilla ei loppujen lopuksi ole suurta merkitystä:

Yleensä kysymyksiä kysytään reilu kymmenen eikä ne mitenkään erikoisia ole olleet. Olen ollut kahdesti aikaisemmin kokeissa ja molemmilla kerroilla ihan samat asiat kysyty. ... niihin pystyy vastaamaan ihan hyvin ilman mitään ennakko valmistautumista. Kaiken lisäksi haastattelussa tosiaan vaikuttaa paljon enemmän se pitävätkö haastattelijat sinusta ihmisenä kuin se miten vastaat. Esimerkkinä voin kertoa tapauksen jossa eräs tuttavani ja hänen sisarensa hakivat kouluun ja he olivat etukäteen harjoitelleet mahdollisen haastattelun kysymyksiä. Tärpit osuivat kohdalleen ja molemmat vastasivat juuri samalla tavalla. No, toinen oli saanut huippu pisteet ja toinen huonot pisteet, joten vastauksella ei ole niin suurta merkitystä. (Sama hakukohde 9.6.2004, WWW)

Ei liene sattumaa, että edellä kuvattuja käsityksiä esiintyy taajaan myös erässä toisessa aineistossa. Tämänkaltaisia tarinoita ovat tuottaneet nimittäin hakijat, jotka ovat joutuneet osallistumaan valintakokeisiin useaan kertaan. Jatkuvat epäonnistumiset saavat hakijat epäilemään haastattelun tai koko valintakokeen luotettavuutta. Edellä esitellyn viestin kirjoittaja ei kuitenkaan taida

uskoa omiin sanoihinsa, sillä hän ei kuitenkaan paljasta, millaisia kysymyksiä Rovaniemellä on aiempina vuosina esitetty. Olisiko ”täppilistästä” kuitenkin apua? Ehkäpä nimimerkki ”Sama hakukohde” arvelee, että varma on aina varmaa:

En nyt ala niitä [kysymyksiä] täällä valitettavasti luettelemaan koska molemmilla viimekerroilla olen varasijoilla ollut joten kilpailijoille ei ole varaa vihjeitä valitettavasti antaa. (Sama hakukohde 9.6.2004, WWW)

Monet kirjoittajat näyttävät olevan kuitenkin eri mieltä nimimerkkien ”Opeko” ja ”Sama hakukohde” kanssa haastattelukysymysten ennalta opetteluun mielekkyydestä. Yleisestä mielipiteestä puhuminen on hieman hankalaa tämän kaltaisen aineiston yhteydessä. Tästä huolimatta voidaan todeta, että keskustelupalstalle kirjoittaneiden parissa vallitsee käsitys, minkä mukaan haastateluun kannattaa valmistautua etukäteen.

Haastattelussa pitää kertoa koulun ongelmista ja opettajantyön raskaudesta

Internetissä käydyn valintakoe keskustelun teemoittelu osoittaa, että monessa kirjoituksessa viitataan jollakin tavoin opettajan työn raskauteen. Kyseessä voi olla joko 1) argumentti (hakija on realistti, ei elättele unelmia) tai 2) diskurssi (opettajan uralle hakeutuvan on hyväksyttävä ”yhteinen kertomus” opetustyön ongelmista). Nämä kaksi asiaa voivat tietenkin vaikuttaa samanaikaisesti. Hakijan on osoitettava olevansa unelmia vailla oleva realisti, joka osaa kertoa valitsemansa uran vaikeuksista ja ongelmista. Ja kaiken tämän jälkeen hän on valmis uhraamaan itsensä. Nimimerkki ”Siisään päässyt” toteaa viestissään lakonisesti, että:

...työkokemuksella ei taida paljoa olla merkitystä enää sen jälkeen kun olet päässyt pääsykokeisiin. Toisaalta haastattelusuudessa haastattelijat varmasti arvostavat sitä, että tietää jo paljon ko työstä, eikä odotukset sitä kohtaan ole enää niin suuret. (S isään päässyt, 30.6.2005, WWW)

Kirjoittaja arvelee siis, että työkokemusta arvostetaan vain valintakokeissa, ei itse koulutuksessa. Kokeneisuuden arvostaminen liittyy tässä viestissä läheisesti ammattiin liittyvien illuusoiden purkamiseen. Ehkäpä hakijat ajattelevat, että raadit suosivat kokeneen oloisia, hieman kyynisesti työhönsä suhtautuvia hakijoita mieluummin kuin ”kilttejä lukiotyttöjä”. Vanhemmat hakijat saattavat toisaalta korostaa omaa etevyyttään viittaamalla kokeneisuuden merkitykseen. Tällaisessa vastakkainasettelussa on kysymys eri hakijaryhmien välisestä kilpailusta, ei valinnoissa toteutuvista kriteereistä. Selitys ei ole aivan pätevä, sillä tuoreiden ylioppilaiden on ollut vaikea päästä opettajankoulutuslaitoksiin. Niinpä kokeneisuusdiskursseissa lienee kyse todellisesta, valintoihin vaikuttavasta ilmiöstä.

Keskustelupalstalla esiintyneet kirjoittajat korostivat kokeneisuuden kautta kehittyvän realismisuuden merkitystä. Saridan kertoo saaneensa Joensuun opettajankoulutuslaitoksen valintakokeista (vuonna 2004) yllätykseksen täydet pisteet. Hän pohti menestymisensä syitä, mistä hyvät pisteet johtuivat:

... tulin siihen tulokseen että [pisteet tulivat] realismisuudestani ja rehellisyydestäni. Sanoin, että tiedän, että tulee hetkiä, jolloin olen väsynyt opettaja, perään kerroin, miten selviän sellaisesta tilanteesta. Sanoin, että tiedän, että nykypäivänä yhteiskunnan nopeasti muuttuvissa tilanteissa lapset ovat monesti hankalia. Perään kerroin mahdollisia keinoja selvitä tulevista hankaluuksista. (Saridan 13.7.2005, WWW)

Myös ”Kenguru” ajatteli vakuuttaneensa haastatteluraadin ”realiteettien hallinnalla”.

...sain täydet pisteet haastattelusta (pääsin sisällekin :) Ittelle jäi sellainen mielikuva, että haastattelijat arvostivat enemmän sitä, millaisia mielikuvia ja ajatuksia oli opettajan työstä, kuin sitä että kertoili itsestään sitä sun tätä. Ehkä se osoitti, että haastateltava oli todellisella mielellä lähdössä koulutukseen, eli jonkinlaiset realiteetit olivat jo hallussa. (Kenguru 14.7.2005, WWW)

Kaikki keskustelijat eivät ole asiasta samaa mieltä. Valintakokeissa aiemmin epäonnistunut nimimerkki ”Maassa minäkin” kommentoi Saridanin kirjoitusta ja kertoi, ettei ”realistisuus” auttanut häntä Hämeenlinnan OKL:n valintakokeissa:

Minulta kysyttiin esimerkiksi, mitä kuvittelen opettajan työn olevan. Ensinnäkin kysymys nyt oli jokseenkin laaja, mutta sanoin että ihan ns tavallista rankkaa työtähän se on, en lähtenyt siis maalailemaan mitään vaaleanpunaisia taivaanrantoja. Toki vastaukseni nyt piti muutakin sisällään, mutta pointtina se, etten kuvittelle liikoja. Ja onhan oma työn kautta tuoma kokemukkin antanut käsitystä ja tuntumaa työstä. Itse koin olevani enemmän kuin valmis opiskelemaan juuri nyt, ja kerroinkin sen.. mutta ne puuttuvat miinuspisteet kuulemma olivat juuri motivaation puute ja käsitys itsestä opettajana...? Kummastuttaa ja ihmetyttää. Ja ennenkaikkea sapettaa suunnattomasti. Miten tuollaisetkin asiat nyt pystyisi paremmin haastattelussa ilmaisemaan? Ylipäätään omien asioiden ollessa kyseessä ei tapanani ole kiekua ja hihkua, vaan tuoda esiin rauhallisen persoonallisesti. Ja se ei miellyttänyt raatia. (Maassa minäkin 13.7.2005, WWW)

Kirjoitus nostaa esiin monia kysymyksiä. Nimimerkki ”Maassa minäkin” kertoo pyrkineensä vakuuttamaan raadin realistisil-

la näkemyksillään. He eivät kuitenkaan uskoneet hänen motivaatioonsa ja opettajakäsitykseensä. Viestistä ei käy ilmi se, miten ”realistisuus” ja motivaatio tai opettajakäsitys liittyvät toisiinsa. Kirjoituksen lopussa oleva itsetutkiskelu on varmastikin vilpittön ja pettymyksen tunne aitoa. Henkilövalintatutkimuksen näkökulmasta katsoen kyseessä on klassinen esimerkki sisäisestä, ei-kontrolloitavasta attribuutiosta. Tutkimusten mukaan tällaiset selitykset eivät lupaa hyvää hakijan kannalta. Nimimerkin viesti muistuttaa kuitenkin, että ”veteraaniasenne” tai realistinen ”kärsijädiskurssi” ei vielä avaa opettajankoulutuslaitosten ovia – tarvitaan siis jotain muutakin.

Kerätyn aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että koulumaailman tuntemus ja omakohtaiset ”rankat” kokemukset ovat eduksi yksilöhaastattelussa. Tämä on ongelma, mikäli koulutukseen halutaan myös tuoreita ylioppilaita. Saman on huomannut myös eräs keskusteluryhmään viestinsä lähettänyt kirjoittaja. Hän toteaa viestissään, että hyvälläkään ylioppilastutkintotodistuksella ei ole arvoa varsinaisessa valintakokeessa:

*Vaikka pääsisit muilla pisteillä valintakokeeseen saakka, tulee mahdollinen työkokemus varmasti esiin haastattelussa. Itse voin melko varmasti sanoa etten olisi päässyt sisään jos en omaisi vuoden kokemusta avustajasijaisena. Kysymykset joita haastattelijat esittivät koskivat suurilta osin arkipäivän koulu-
maailmaa, josta työkokemuksen omaavalla hakijalla on pakostikin kokemusta. (Mutta 3.7.2005, WWW)*

Opettajankoulutuslaitosten valintaorganisaatioiden olisi todellakin syytä pohtia, millainen arvo ”veteraanipuheelle” annetaan haastattelussa. Samoin olisi mietittävä, kuinka tuoreiden ylioppilaiden kokemattomuuteen pitäisi suhtautua. Kokemattomuutta voidaan pitää rasitteena tai mahdollisuutena.

Epärehellisyys haastattelutilanteessa: kannattaako olla aito, pitääkö puhua totta?

Hakijat näyttävät siis pitävän realistisuutta yhtenä hakijahyveenä. Realisti osaa pitää jalat maassa, hän suhtautuu tulevaisuuteen järkevästi, ehkäpä hieman stoalaisittain. Kyse voi olla tietenkin pelkästä hakijaroolista, ei hakijan omasta aidosta identiteetistä. On tunnettua, että hakijat saattavat pyrkiä luomaan itsestään todellista kokeneemman vaikutelman turvautumalla omaa kokeneisuuttaan korostavaan ”veteraanipuheeseen”. Sama ilmiö lienee tavallinen kaikissa kokeneisuutta arvostavissa pienoisyhteisöissä ja -kulttuureissa.

Joissakin keskusteluryhmään lähetetyissä viesteissä – kuten myös ROKL:n valintakoeuskomuksissa – neuvotaan hakijoita näyttämään valintakoetilanteessa. Onko henkilövalintatilanteessa näyttelemine epärehellisyyttä? Teeskentelyä voi toki pitää eräänlaisena epärehellisyytenä, varsinkin jos sen tarkoituksena on johtaa valitsijoita harhaan. Valintatilanteessa epäaidosti käyttäytyvä hakija ei ehkä itse koe valehtelevansa tai pettävänsä. Hänen raadille osoittamiensa sanojen ei tarvitse olla totta – nehän ovat vain vuorosanoja. Aivan näin yksinkertainen ei asia kuitenkaan ole enää silloin, jos valehtelusta on vaara jäädä kiinni. Eräs hätäntynyt kirjoittaja kyseli pian valintakokeiden jälkeen verkossa, että:

Haastattelussa mainitsin, että olen ollut kerho-ohjaajana. Mahtavatko kysyä todistusta ko. hommasta, jos tulen valituksi? Tai muutenkaan? (Andersson 16.6.2004, WWW)

Osa tähän viestiin vastanneista oli sitä mieltä, että hakijoiden haastattelussa mainitsemien työtehtävien todistukset tarkistetaan koulutuksen alkaessa. Toiset taas epäilivät tuollaisen käytännön olemassaoloa. ”Andersson” tunnusti seuraavana päivänä lähettämässään viestissä, että hänellä ei ole todistusta kerho-ohjaajana toimimisesta, koska hän on toiminut kerran vain ohjaajan apulai-

senä. Kirjoittajaa huoletti eniten se, jääkö valheesta kiinni. Siitä, onko valehtelu sopiva tapa varmistaa opiskelupaikka, ei keskusteltu. Sen sijaan pohdittiin sitä, miten valehtelu voitaisiin selittää parhain päin:

Haloo! Ne ei niitä [todistuksia] kysy ja jos kysyy, niin kerrot että olit apulaisena ja että selität asian varmaan niin epäselvästi, että haastattelijat ymmärsivät väärin. Jos he pitivät sinusta ihmisenä, niin pääset sisälle varmasti! Töllasella pikkuseikalla ei ole mitään merkitystä valinnan suhteen! Toivottavasti pääset sisään! (Ellu 17.6.2004, WWW)

Asia lienee silti vaivannut ”Andessonina”, sillä hän selitti toimintaansa vielä 17.6. kirjoittamassaan viestissä. Siinä hän toteaa, ettei valehdellut raadille suunnitelmallisesti. Kysymys on tosiasioiden liioittelusta, ei varsinaisesta valehtelusta. Viestiketjusta ilmenee, että ”Andersson” oli pyrkinyt Rauman OKL:een.

”Anderssonin” aloittamaa viestiketjua lukiessa saattaa vaikuttaa hämmäntävältä se, ettei kukaan keskustelijoista paheksunut valintakokeissa valehtelemista. Valehtelua ja valintakokeissa teeskentelyä ei ylipäätään pohdittu moraalista näkökulmasta. Niinpä viestien perusteella saa kuvan, että omien kokemusten liioittelu on jonkinlainen jaettu yhteinen salaisuus. Nimimerkki ”Tero” ilmaisi näkemyksensä näin:

Siis kaikkihan tietää mitä työhaastatteluissa tai pääsykokeissa pitäisi sanoa. Salaisuutena on tyylikäs (ei liian yliampuva) valehtelu. (Tero P 13.6.2005, WWW)

Myös Lagus kehottaa viestissään valehtelemaan:

Sääntö 2, on muuten oikeasti tuo, että valehdella kannattaa, kukaan ei vaan jää kiinni :) (Lagus 13.6.2005, WWW)

On mahdollista, että Lagus ja Andersson ovat saman kirjoittajan eri aikoina käyttämiä nimimerkkejä (sitä ei kuitenkaan voi varmis-

taa millään keinolla). Laguksen esittämää ajatusta voidaan pitää ironisena tai humoristisena. Hän ei myöskään kerro toimineensa itse ohjeidensa edellyttämällä tavalla. Laguksen hakijasäännön numero 1 mukaan haastattelussa pitää välttää jännittämistä ja olla mahdollisimman rento oma itsensä. Näyttää siis siltä, että kirjoittaja mieltää valehtelun ja epäaitouden eri asioiksi. Hakijan pitää siis olla samalla ”oma itsensä”, kun hän valehtelee edukseen. Asetelma vaikuttaa aluksi melko ristiriitaiselta ja oudolta. Kertooko se opettajuuteen liitettyjen perinteisten arvojen muutoksesta, postmodernista opettajuudesta? Ei välttämättä, vaikka tällainen johtopäätös olisikin muodikas. Luultavasti kyseessä on juuri sama käyttäytymismalli, joka on tuttu niin verottajalle kuin poliiseillekin. Sen moraalina on, että omaksi edukseen puhuminen on eri asia kuin virkamiehen harhauttaminen. Valehdella saa, jos siitä ei ole suoranaista haittaa kenellekään muulle. Opettajaksi opiskelevien arvomaailmaa, heidän moraalisia ja eettisiä käsityksiä olisi hyvin kiinnostavaa tutkia tästä näkökulmasta.

Edellä on analysoitu eri kirjoittajien ja opiskelijoiden ajatuksia omien ominaisuuksiensa tai kokemustensa liioittelusta ja suoranaisesta valehtelusta. Tietystä näkökulmasta myös teeskentelyä voidaan pitää epärehellisyytenä. Jos hakija esimerkiksi pyrkii tietoisesti johtamaan arvioitsijoita harhaan omalla käytöksellään tai olemuksellaan, on kyse epärehellisestä teeskentelystä, näyttelemisestä. On hieman yllättävää, että useat keskusteluryhmään kirjoittaneet henkilöt pitivät teeskentelyä huonona strategiana. Kyse on siis huonosta strategiasta, ei epämoraalisesta toiminnasta. Nimimerkki ”Kohta itsekin ope” ilmaisee asian hyvin nasevasti:

Kunhan muistat olla vain oma itsesi (teeskentelijät ne valitsijat huomaavat heti, ammattilaisia kun ovat), etkä esitä kaitentietävää. Nöyryyttä pitää olla mukana, sopivassa määrin... :) (Kohta itsekin ope 15.11.2005, WWW)

Myös nimimerkki ”Mulla” suosittelee hakijoita olemaan ”omana itsenään” ja ”avoimia”. Alla siteeratussa lyhyessä katkelmassa

esiintyy myös sana ”aito”. Aitous ja avoimuus näyttävät olevan hakijahyveitä, vaikka kyse saattaakin olla harkitusta strategiasta – pyrkimyksestä rakentaa mielikuvaa.

...kai se on pääasia et oot oma ittes, silloin se tunnelmaki on aito. ja kannattaa varmaan kertoa asioista suhteellisen avoimesti. (Mulla 15.6.2005, WWW)

Merkitseekö avoimuus samaa kuin rehellisyys, jää tässä yhteydessä selvittämättä. Nimimerkin ”Dies” viestissä esiintyy sana ”rauhallisuus”:

Mielestäni oma valttini yksilöhaastattelussa Kajaanissa oli rauhallisuus.... Pysin olemaan rehellinen enkä miettimään mitä haastattelijat haluaisivat kuulla. Pysin tuomaan esille sen, että olin miettinyt vakavasti tätä hommaa... Haastattelussa älä jännitä ja ole oma itsevarma itsesi. (Dies 14.7.2005, WWW)

„Ehkäpä ”omana itsenään olemista” korostetaan siksi, että teeskentelyä pidetään aitoutta suurempana riskinä. Lisäksi joissakin viesteissä huomautetaan, että olemalla oma itsensä hakija saa mahdollisuuden vaikuttaa raatiin omalla persoonallaan. Tämä näkemys on erittäin oleellinen. Monet hakijat ajattelevat, että opettajankoulutukseen halutaan valita tietynlaisia persoonia, jopa siinä määrin, että valintakokeet mielletään eräänlaiseksi persoonallisuustestiksi:

Tosiaankin paras neuvo pääsykokeisiin on olla oma itsesi. Opettajakoulutukseen haetaan sinne sopivia persoonia. (ROI OKL 3.3.2005, WWW)

Teeskentely vaikuttaa saavan internetkeskustelun osallistujilta melko vähän kannatusta. On muistettava, että tämän aineiston perusteella ei voida tehdä suoria päätelmiä valinnoissa käytetyistä strategioista. Näyttää siltä, että teeskentelyä ei pidetä – ainakaan

julkisesti – suositeltavana toimintatapana. Teeskentelyä puolustavia näkökohtia on helppo löytää. Voidaan esimerkiksi ajatella, että raadin edessä vakuuttavasti näyttelevä henkilö pystyy näyttämään myöhemmin myös hyvää opettajaa. Teeskentelijä voi aikaa myöten oppia uskomaan vuorosanoihinsa.

Taulukkoon 3 on koottu ja teemoiteltu aineistosta löytyneet yksilöhaastattelua koskevat neuvot ja uskomukset.

Taulukko 3. Yksilöhaastattelua koskevat neuvot ja uskomukset (ROKL & WWW)

YKSILÖHAASTATTELU	Oikeat sanat	Mainitse harrastuksistasi (ROKL, WWW)
		Älä koskaan sano, että tykkäät lapsista (ROKL) Älä sano, että olet aina tullut toimeen lasten kanssa (WWW)
		Kurista puhuttaessa täytyy olla tarkkana mitä sanoo (ROKL, WWW)
		Varaudu haastattelussa esitettäviin kysymyksiin; pohdi vahvuuksiasi ja heikkouksiasi; valmistaudu ”prässäämiseen” (WWW)
		Älä sano, että opettajan ammatti on sinulle lapsuuden haave (WWW)
	Näyttele, valehtele	Haastattelutilanne on näyttelystä, näyttele hyvin opettajaa (ROKL)
		Valehtele tyylikkäästi, ei yliampuvasti. Liian suuresta valheesta voi jäädä kiinni (WWW)
		Liika rauhallisuus voidaan tulkita flegmaattisuudeksi (WWW)
	Älä näyttele	Ole oma (itsevarma) itsesi (WWW)
		Ole rehellinen (WWW)
		Ole realistinen (WWW)
		Älä makeile tai nöyrstele (WWW)
		Älä ole liian itsevarma (WWW)
		Ole rauhallinen, älä jännitä (WWW)

Kasvatustieteen opintojen tehtävänä on saattaa noviisit akateemisen heimokulttuurin jäseniksi. Heimon täysvaltaiseksi jäseneksi pääseminen vaatii, että noviisi osoittaa omaksuneensa hyväksyttävän ajattelutavan. Ehkäpä valintakokeissa lausuttavia vuorosanoja voitaisiin pitää liturgiana. Tuon liturgian tai näytelmän tehtävänä on vakuuttaa raati siitä, että heidän edessään oleva henkilö on halukas jakamaan samat moraalikäsitteet ja ammatti-ihanteet heidän kanssaan. Silloin vuorosanoja voidaan pitää eräänlaisena ”uskontunnustuksena” ja lupauksena. Tuota lupausta ei koetella oikeastaan vielä valintakokeissa – se tapahtuu koulutuksen kuluessa (esimerkiksi opetusharjoittelussa, tenteissä, toveripiirissä, gradussa).

Yhteenveto

Onko tämä tarina tosi?

Valintakokeisiin liittyvien uskomusten ja käsityksien suhdetta todellisiin valintakoetilanteisiin on vaikea arvioida kerätyn materiaalin perusteella. Opiskelijavalinnat näyttävät tässä tutkimuksessa vain yhdestä rajatusta näkökulmasta, sillä valintaraateja ei ole päästetty ääneen eikä tutkija ole käynyt arvioimassa autenttisia henkilövalintatilanteita. Totuusnäkökulman mielekkyys riippuu siitä, millaisesta paradigmasta käsin asetelmaa ja kysymyksenasettelua tarkastellaan. Kulttuurintutkijalle riittää, että tarina on kertojalleen tosi. Kansatieteilijän ei tarvitse ottaa kantaa siihen, toteutuvatko shamaanin ennustukset. Diskurssien tutkimuksessa totuudellisuuskysymys liittyy puolestaan tietynlaisen puheen olemassaolon ja sen rakenteen osoittamiseen. On selvää, että tätä artikkelia varten kerätty aineisto ei pysty vastaamaan konkreettisia hakijatietoja tai yksittäisten valintakoeraatien toimintaa koskeviin kysymyksiin.

Uskomuksilla, keskustelupalstalle kirjoitetuilla tarinoilla ja todellisilla tapahtumilla on varmasti monia yhteisiä kosketuspintoja, eihän tässä artikkelissa esiteltyä aineistoa olisi olemassa ilman todellisia valintakokeita. Yhteyksien laatua voi silti vain arvailla. Eräs mielenkiintoisimmista kysymyksistä on, tuottavatko hyvään opettajuuteen liittyvät uskomukset valintakoestrategioita. Ehkäpä keskusteluissa kuvatut käyttäytymismallit kertovat ainoastaan hyvään OKL-hakijaan (”mallihakijaan” tai ”ihannehakijaan”) liittyistä stereotyyppioista. Tästä näkökulmasta uskomukset kertovat itse asiassa keskustelijoiden opettajan roolia kohtaan asettamista odotuksista. Keskustelijat tulkitsevat myös kulttuurisesti jaettuun käsityksiä eri ammatinharjoittajien arkkityypeistä. Olemme tietävinämme, miltä palomies, poliisi, sairaanhoitaja, professori tai lentoemäntä näyttävät. Tässä yhteydessä on syytä pohtia, eroaako ihannehakija ihanneopiskelijasta tai ihanneopettajasta.

Ihannehakijan muotokuva

Keskustelupalstoilla käydyllä valintakoe keskustelulla on monia funktioita, joista tiedonvälitys on vain yksi. Viestit saattavat vahvistaa ja jopa rakentaa valintakoeuskomuksia. Ne voivat toimia perinteen, valintakoe kulttuurin kuvaajina, välittäjinä tai sen tuottajina. Jälkimmäinen vaihtoehto on erityisen kiinnostava. Entäpä jos jaettujen tarinoiden kertominen tuottaa uusia variaatioita samasta teemasta? Näin voi arvella käyneen esimerkiksi sanomalehtien yleisönosastoilla käydyssä ”kiltti tyttö ei ymmärrä oppimisvaikeuksista kärsivää poikaa” -keskustelussa.

Kerätyn aineiston perusteella voidaan hahmotella kuvaa ”ihannehakijasta”. Ihannehakija on prototyyppi ja kärjistetty ja yksinkertaistava yleistys keskustelussa esiin nousseista näkemyksistä. Hyvä hakija on siisti ja puhdas, hyväkäyttöinen, pukeutunut asiallisesti, mutta ei hienosti. Hän hallitsee eleensä ja ilmeensä, katsoo haastattelijoita silmiin ja vastaa kysymyksiin avoimesti. Hä-

nellä on rauhallinen, mutta ei flegmaattinen olemus. Ihannehakija osaa lukea tilannetta, hän ei puhu toisten päälle, mutta ei jättäydä myöskään syrjään. Hän ilmaisee seuraavansa tilannetta katsein ja elein. Hän viittaa puheenvuorossa omiin kokemuksiinsa ja osaa korostaa sopivassa tilanteessa, ettei odota opettajan työn olevan helppoa. Tällöin ihannehakija varoo visusti puhumasta kutsumusammattista. Hän osaa myös välttää kiusauksen eikä tunnusta pitävänsä lapsista. Lisäksi ihannehakija harrastaa ja arvostaa samoja asioita kuin hänen arvioitsijansa ja rakentaa puheessaan tuttuuden turvallista ilmapiiriä.

Nämä karikatyyrinomaiset piirteet tarjoavat hyvän lähtökohdan julkilausumattomia valintakriteerejä koskevalle keskustelulle. Raatien jäsenten kannattaa kysyä itseltään, vetoaako ”veteraanipuhe” minuun ja onko helpompi uskoa opettajan ammatin varjopuolista kertovaa hakijaa kuin sitä joka kertoo unelmistaan. Tätä kyselyä voisi jatkaa etsimällä oman arviointitavan sokeita pisteitä. Teenkö ulkoisen olemuksen perusteella johtopäätöksiä hakijan arvomaailmasta? Valitsenko huomaamattani itseni kaltaisia hakijoita? Väikuttavatko opettajien ulkomuotoon yleisesti liitetyt stereotyyppiat (prototype-bias) tekemääni arvioon?

Missä määrin aineistossa esiintyvät ihannehakijan ominaisuudet sitten kuvaavat yleisiä opettajuuteen liittyviä stereotyyppioita? Entä millainen on tällaisten uskomusten suhde todellisiin valintakokeissa käytettyihin vaikutelmanluontikeinoihin? Kumpaakaan kysymykseen ei voida vielä antaa tyhjentävää vastausta. Selvältä sitä vastoin näyttää se, että hakijat ovat sangen tietoisia erilaisista vaikutelmanluontikeinoista. Moni hakija on, ehkä aivan huomaamattaan, sisäistänyt imagokonsulttien iskulauseen ”first impression last longest”. Tämän ajatuksen kääntöpuoli on, että hyvä ensivaikutelma on sisältöäkin tärkeämpi. Valintaraatien koulutuksessa olisi painotettava sitä, että haastattelu ei ole persoonallisuudesta eikä sitä pitäisi sellaisenaan käyttää.

Arvioinnin sokeat pisteet

Hakijoiden ulkoisen olemuksen, arvojen tai asenteiden arviointi ei ole kiellettyä. Se, että haastattelijat arvioivat hakijoita oman arvomaailmansa läpi, ei myöskään ole välttämättä suuri ongelma. Ongelmaksi ne saattavat muodostua silloin, jos arvioitsija ei ole itse tietoinen päätöksentekoonsa vaikuttavista ”todellisista” valintakriteereistä. Keltikangas-Järvinen on esittänyt näkemykseen, minkä mukaan opettajan oma temperamenttityyppi vaikuttaa voimakkaasti siihen, millaisista oppilaista hän pitää (Keltikangas-Järvinen 2006, 225–227). Tästä syystä valintaraatiin osallistuvan henkilön on syytä kehittää aktiivisesti itsetuntemustaan. Hänen pitäisi tarkastella kriittisesti omia odotuksiaan, mieltymyksiään, tapaa reagoida erilaisiin ihmisiin ja temperamenttityyppeihin.

Sanattomien viestien lisäksi haastateltavat voivat käyttää erikseen harkittuja kielellisiä strategioita, kuten ”veteraanipuhetta”. Veteraanipuheen tuntomerkinä on pyrkimys korostaa illuusiotonta suhtautumista koulutyöhön. Niinpä veteraanipuheessa annetaan kuulijalle vihjeitä siitä, että puhuja on todellisten ja tietenkien hankalien tilanteiden karaisema, kaiken nähnyt, kaiken kokenut. Veteraanipuhe saattaa helposti muuttua uhrautumis- tai kärsimystarinaksi, mutta kyseessä on silti kaksi hieman erityyppistä strategiaa. Veteraani ei ole tapahtumien armoilla, vaan kertoo kokemuksistaan ammatillisen etäisesti.

Kärsimys- tai uhrautumistarina on kertomus hakijan koettelemuksista. Hakijan strategiana on vakuuttaa haastattelijat siitä, että vaikeat oppilaat ja heidän ikävät vanhempansa eivät ole lannistaneet häntä – hän on valmis uhraamaan aikaansa ja voimiaan tehdäkseen opettajan työtä. Uhrautumisdiskurssi muistuttaa etäisesti 1800-luvun puolivälin ja 1900-luvun alun kansankynttiläjulistuksia. Silloinhan oli tapana korostaa, että kansanopettajan ”pyhänä” tehtävänä oli toimia tiedon valon lähettiläänä. Tuossa työssä hänen odotettiin – ainakin juhlapuheiden tasolla – toimivan itseään säästämättä kaiken aikansa ja voimansa uhraten.

Verkossa käytyä valintakoekeskustelua lukiessa voi huomata, että monet kirjoittajat ajattelevat kokeneisuuden ja tietynlaisen kyynisen suhtautumistavan vahvistavan uskottavaa argumentaatiota. Vastaavasti haaveilua ja toiveiden esittämistä kehoitetaan varamaan, sillä niiden uskotaan viestittävän kokemattomuudesta tai epärealistisuudesta.

Veteraanipuhe vetoaa luultavasti moniin haastattelijoihin, eikä se ole välttämättä kielteinen asia (tästä tuoret ylioppilaat ovat varmasti eri mieltä). Korostettakoon kuitenkin, että omasta kokeneisuudesta ja opettajan työn vaikeuksista kertominen tarjoavat haastattelutilanteessa hyvän alun syvemmälle keskustelulle. Tämä mahdollisuus menetetään, jos raadin jäsenten tekemät kysymykset rajoittuvat kokeneisuuden varmentamiseen. On olennaista, että haastattelijat tekevät huomioita siitä, miten kertoja kuvaa omaa rooliaan ongelmien ratkaisusta puhuessaan. Heidän olisi syytä tarkkailla, millaiseen itsereflektioon haastateltava pystyy ja millaisiin attribuutioihin hän turvautuu. Esimerkiksi ”olosuhteiden uhri”-attribuutiotyypin ei lupaa hyvää tulevien opintojen tai opettajan uran kannalta.

Suuntaviivoja valintaraatien koulutukseen

Opettajankoulutuslaitosten valintakokeisiin valmistautuvien hakijoiden on halutessaan helppo löytää tietoverkosta erilaisia epävirallisia neuvoja ja vihjeitä. Tämä yliopiston virallisesta tiedotuksesta irrallaan elävä maailma on syytä ottaa huomioon valintakokeisiin osallistuvaa henkilöstöä koulutettaessa ja valintakokeen toteutusta suunniteltaessa. Raatien olisi hyvä tutustua tässä artikkelissa käsiteltyyn epäviralliseen valintakoekeskusteluun ja pohtia laajemminkin valintoihin liittyviä uskomuksia sekä henkilöarvioinnin ongelmia. Koulutuksessa kannattaisi pohtia:

- Pitäisikö hakijan ulkomuodosta, tavoista tai sanattomasta viestinnästä tehdä huomioita, vai pitäisikö tällaisten seikkojen huomioiminen kokonaan kieltää?

- Pitäisikö raatien varautua hakijoiden roolinottoon?
- Miten raatien pitäisi suhtautua liioitteluun tai valehteluun?
- Onko opettajan työn ongelmista puhuminen merkki ammatinvalintavarmuudesta?
- Onko hakijoiden käyttämät attribuutiot tarpeen huomioida?

Lähteet

- Anderson, N. & Shackleton, V. 1990. Decision making in the graduate selection interview: A field study. *Journal of Occupational Psychology* 63/1990, 63–76.
- Anon. 1994. Making a favorable first impression, *Hispanic Times Magazine*, 15/1994.
- Demeuse, K. 1987. A review of the effects of non-verbal cues on the performance appraisal process. *Journal of Occupational Psychology*. Great Britain: The British Psychological Society, 60/1987, 207–226.
- Dixon, N. 1975. *On the Psychology of Military Incompetence*. London: Jonathan Cape Ltd.
- Jackson, D. N., Peacock, A. C. & Holden, R. R. 1982. Professional interviewers' trait inferential structures for diverse occupational groups. *Organizational Behavior and Human Performance* 1/1982, 1–20.
- Keenan, A. 1976. Effects of the non-verbal behaviour of interviewers on candidates' performance. *Occupation Psychology* 49/1976, 171–176.
- Keltikangas-Järvinen, L. 2006. *Temperamentti ja koulumenestys*. WSOY: Helsinki.
- Kemppinen, L. 2003. ”Osallistuin myös viime vuonna valintakokeeseen”. Useaan kertaan Rauman OKL:n valintakokeisiin osallistuneet oikaisu- ja tilastotietojen valossa. Teoksessa P. Räihä, J. Kari & Hyvärinen J. (toim.) *Rutiinivalinnoista laadukkaisiin valintastrategioihin*. Jyväskylän opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksia 77. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 61–91.
- Laes, T. 2005. *Tulevaa opettajaa tunnistamassa – opettajaksi soveltuvuuden arvioinnista*. Turun yliopiston julkaisuja C:235. Turku: Painosalama.
- Landy, D. & Sigall, H. 1974. Beauty is talent: Task evaluation as a function of the performer's physical attractiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29, 299–304.

- Percival, J. 2005. First impressions count. *Nursing Standard* 09/2005, 69.
- Rinne, R. 1986: Kansanopettaja mallikansalaisena: opettajuuden laajeneminen ja opettajuuteen rekrytoitumismekanismit Suomessa 1851–1986 virallisen kuvausaineiston ilmaisemana. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta A:108/1986. Turun yliopiston offsetpaino: Turku.
- Simola, H. 1995: Paljon vartijat. Suomalainen kansanopettaja valtiollisessa kouludiskurssissa 1860-luvulta 1900-luvulle. Helsingin yliopisto, opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksia 137. Yliopistopaino: Helsinki.
- Silvester, J., Anderson-Gough, F., Anderson, N. & Mohamed, A. 2002. Locus of control, attributions and impression management in the selection interview. *Journal of Occupational and Organizational Psychology* 75/2002, 59–76.
- Watkins, L. & Johnston, L. 2000. Screening Job Applicants: The Impact of Physical Attractiveness and Application Quality. *International Journal of Selection and Assessment* 2/2000. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 76–84.
- Ylijoki, O.-H. 1998. Akateemiset heimokulttuurit ja noviisien sosialisatio. Tampere: Vastapaino.

Pekka Rähä

Vakava-hanke mahdollistaa opettajan ammattiin aiempaa laajemman rekrytointipohjan

Artikkeli valottaa valtakunnallisen kasvatusalan valintayhteistyöhankkeen Vakavan taustoja. Hankkeen myötä edeltäviin todistuksiin, muihin yliopistollisiin arvosanoihin ja opettaja- ja kouluvustajakokemuksiin perustuva esivalintajärjestelmä korvataan kaikille korkeakoulukelpoisille hakijoille avoimella monivalintakokeella. Siinä riittävästi menestyneet kutsutaan jatkokon valintojen seuraavaan vaiheeseen.

Teknisesti kasvatusalan opiskelijavalinnat ovat kyllä toimineet mutta muutamat havainnot, kuten esimerkiksi koulutukseen hyväksytyjen yhä kasvanut ikä, viestivät valintajärjestelmässä olevista sisällöllisemmistä ongelmista. Valintajärjestelmää on kehitetty aiemminkin, mutta tehdyt muutokset eivät ole toimineet halutulla tavalla. Esimerkiksi huonompaa koulumenestystä kompensoimaan tarkoitettut työkokemuspisteet ovat ehkäpä liiaksikin hankaloittaneet valintakokeisiin pääsyä.

Artikkeli lähtee liikkeelle viime aikoina mediassa olleesta yliopistojen opiskelijavalintaa koskevasta keskustelusta. Sen jälkeen opiskelijavalintojen peruskysymyksistä edetään kohti opiskelijavalintojen tulevaisuuden haasteita. Tarkemmaksi tarkastelun kohteeksi nostetaan Vakava-hankkeen pilottivuoden 2006 opiskelija-